

جغرافیا و روابط انسانی، زمستان ۱۴۰۳، دوره ۷، شماره ۴، صص ۷۰۴-۶۶۷
تحلیلی بر اثرات گردشگری کشاورزی بر تنوع درآمدی در مناطق روستایی

(مطالعه موردی: روستاهای دورود و سلین - شهرستان سروآباد)

دکتر اسکندر مرادی*^۱، سعدی محمدی^۲، سیده مژده حسینی^۳

۱-استادیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

eskandar.moradi@gmail.com

۲-دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۳-دکترای جغرافیا و برنامه ریزی شهری و مدرس مدعوی دانشگاه های استان کردستان.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۰

چکیده

در سالهای اخیر گردشگری کشاورزی، به عنوان یکی از جدیدترین انواع گردشگری، به طور گسترده‌ای در جهان مورد توجه قرار گرفته است. این نوع گردشگری بر اساس بهره‌برداری از منابع طبیعی و فعالیت‌های کشاورزی در مناطق روستایی بنا شده و فرصت‌هایی برای تنوع بخشی به منابع درآمدی و ایجاد اشتغال در مناطق روستایی فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر تنوع درآمدی در دو روستای سلین و دورود از شهرستان سروآباد انجام شده است. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از لحاظ ماهیت، توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها با بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی اسنادی و پیمایشی گردآوری شده‌اند. جامعه آماری شامل ۲۷۰ خانوار کشاورز یا مرتبط با گردشگری محصول محور بود که با استفاده از فرمول کوکران، نمونه‌ای به حجم ۳۵۰ خانوار به روش تصادفی ساده انتخاب شد. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه‌ای محقق‌ساخته با سه بخش اصلی بود که روایی آن با نظر متخصصان و پایایی آن با آلفای کرونباخ ۰.۸۶ تأیید شد. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزارهای SPSS و Excel و استفاده از آزمون‌های آماری متنوع انجام گرفت.

نتایج پژوهش نشان داد گردشگری کشاورزی تأثیر مثبت و معناداری بر افزایش اشتغال، تنوع درآمدی، ارتقای کیفیت زندگی و توانمندسازی گروه‌های اجتماعی به‌ویژه زنان و جوانان دارد. همچنین، تفاوت معناداری در میزان بهره‌مندی از مزایای گردشگری بین دو روستای مورد مطالعه وجود دارد؛ به گونه‌ای که روستای سلین به دلیل موقعیت جغرافیایی و زیرساخت‌های بهتر، عملکرد موفق‌تری نسبت به دورود داشته است. یافته‌ها تأکید می‌کنند که گردشگری کشاورزی با ایجاد تنوع معیشتی و افزایش فروش مستقیم محصولات، می‌تواند به عنوان راهکاری مؤثر برای توسعه پایدار روستایی مورد توجه قرار گیرد. با این حال، چالش‌هایی مانند ضعف زیرساخت‌ها، فسادپذیری محصولات و کمبود خدمات گردشگری نیز شناسایی شده که رفع آن‌ها نیازمند سیاست‌گذاری هدفمند و تقویت ظرفیت‌های محلی است. در نهایت، پژوهش بر ضرورت برنامه‌ریزی کل‌نگر، آموزش و توانمندسازی جوامع محلی برای بهره‌برداری بهینه از ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی تأکید دارد.

واژگان کلیدی: گردشگری کشاورزی، توسعه روستایی، معیشت پایدار، درآمد خانوار، سروآباد، سلین، دورود

در دهه‌های اخیر، دگرگونی‌های ناشی از تغییرات ساختاری در نظام کشاورزی، چالش‌های متعددی را برای جوامع روستایی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه ایجاد کرده است. از یک سو، وابستگی صرف به فعالیت‌های کشاورزی سنتی با بازده پایین، و از سوی دیگر، کاهش قیمت‌های محصولات کشاورزی، محدود بودن بازار مصرف، نوسانات اقلیمی، و عدم دسترسی به فناوری‌های نوین، سبب شده است که معیشت کشاورزان با ناپایداری فزاینده‌ای مواجه شود. (Ellis, 2000: 12) در این میان، تنوع‌بخشی معیشتی به عنوان یکی از راهبردهای مهم تاب‌آوری اقتصادی خانوارهای روستایی مورد توجه پژوهشگران، برنامه‌ریزان و نهادهای توسعه قرار گرفته است. یکی از الگوهای نوین در این زمینه، توسعه گردشگری کشاورزی است. گردشگری کشاورزی به معنای ترکیب فعالیت‌های کشاورزی با جاذبه‌های گردشگری، از طریق حضور گردشگران در مزارع، باغات، یا شرکت در فرآیندهای تولیدی و برداشت محصولات، تجربه سبک زندگی روستایی، و خرید مستقیم محصولات محلی تعریف می‌شود (Phillip et al., 2010: 753). این نوع گردشگری، ضمن حفظ فعالیت اصلی کشاورز، منبع درآمد مکملی برای او فراهم کرده و به حفظ جمعیت در روستا، جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه و تقویت سرمایه اجتماعی کمک می‌کند (Tew & Barbieri, 2012: 216). در واقع، گردشگری کشاورزی پیوندی دوسویه بین تولید، مصرف و تجربه فرهنگی ایجاد کرده و نقشی کلیدی در تقویت اقتصاد روستایی ایفا می‌کند.

تحقیقات متعدد در سطح جهانی نشان داده‌اند که توسعه گردشگری کشاورزی می‌تواند آثار چندگانه‌ای بر اقتصاد خانوارهای روستایی داشته باشد. از جمله این آثار می‌توان به افزایش درآمد سرانه خانوارها (Ollenburg & Buckley, 2007)، ایجاد فرصت‌های شغلی مکمل برای زنان و جوانان روستا (Nickerson et al., 2001)، حفظ و احیای سنت‌های بومی و آیین‌های کشاورزی (Carpio et al., 2008)، و افزایش سطح تعاملات اجتماعی بین روستاییان و گردشگران اشاره کرد. این در حالی است که موفقیت در توسعه این نوع گردشگری مستلزم زیرساخت‌های لازم، آموزش بهره‌برداران، حمایت نهادی و نیز برنامه‌ریزی دقیق و جامعه‌محور است (Roberts & Hall, 2001). در ایران نیز، تغییرات در الگوی مصرف، کاهش سودآوری فعالیت‌های کشاورزی، و ناپایداری بازارهای فروش، ضرورت تنوع‌بخشی به منابع درآمدی روستاییان را بیش از پیش آشکار کرده است. بسیاری از روستاهای کشور به دلیل موقعیت جغرافیایی، اقلیم متنوع، و تولید محصولات خاص، واجد پتانسیل‌های بی‌نظیری برای توسعه گردشگری کشاورزی هستند. با این وجود، این ظرفیت‌ها عمدتاً مغفول مانده و فاقد سیاست‌گذاری جامع، نهادسازی محلی، و زیرساخت‌های لازم هستند.

در این زمینه، شهرستان سروآباد در استان کردستان با برخورداری از طبیعت بکر، بافت فرهنگی-زیستی غنی، و تولید محصولات خاص مانند توت‌فرنگی در روستای دورود و انار در روستای سلین، بستر مناسبی برای پیوند کشاورزی و گردشگری ایجاد کرده است. تجربه موفق برخی کشورها نشان داده که توسعه گردشگری کشاورزی مبتنی بر محصولات خاص، می‌تواند ضمن خلق ارزش افزوده برای تولیدات، منجر به ارتقاء سطح درآمدی و بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی شود. (Barbieri & Mahoney, 2009: 9)

با توجه به تغییرات بازار گردشگری در عصر حاضر که وجود مزیت‌ها و جاذبه‌های بکر و ناب، لازمه جذب تقاضای گردشگران با انگیزه‌های خاص شده و بازار گردشگری از گردشگری انبوه و توسعه صرفاً کمی، فاصله گرفته است؛ توسعه گردشگری کشاورزی، می‌تواند به عنوان مزیتی مهم در عرصه گردشگری محور روستایی سروآباد، نقش آفرینی نماید و موجب جذب بیشتر گردشگران و افزایش ماندگاری آنها گردد. گردشگری روستایی سروآباد، بایستی از وضعیت کنونی که با اقامت کوتاه‌مدت گردشگران و صرفاً تکیه بر گردشگری طبیعی سطح منطقه و بازدید از منابع بکر و طبیعی، متکی است؛ فاصله گرفته و به سمت تنوع بخشی به جاذبه‌ها و توان‌های گردشگری حرکت نماید تا این چنین بتواند نیازها و سلاقی مختلف گردشگران را برآورده و بدین ترتیب، در مسیر افزایش سطح رضایت گردشگران و در نتیجه افزایش میزان وفاداری و بازگشت مجدد آنها حرکت نماید. از سویی دیگر، نیاز است که فعالیت‌های کشاورزی در سطح منطقه به عنوان فعالیت غالب به تنوع بخشی و ارزش‌افزایی بیشتری دست یابد و از رکود و بیکاری پنهان موجود در عرصه بهره‌وری نیروی انسانی خارج شود که قدر مسلم، تلفیق فعالیت‌های کشاورزی و مکمل‌سازی آن با توان بالای گردشگری در سطح منطقه، می‌تواند زمینه‌ساز حرکت در این مسیر باشد.

استان کردستان و به‌ویژه منطقه اورامانات با تنوع زیستی، وجود باغات متراکم، منابع آب نسبتاً پایدار، و فرهنگ مهمان‌نوازی، از جمله مناطق مستعد در کشور برای توسعه گردشگری کشاورزی هستند (رضوانی و صفری، ۱۴۰۲). شهرستان سروآباد با برخورداری از بیش از ۸۰ روستا و جایگاهی مرکزی در مسیر گردشگری مریوان-پاوه، مریوان-سندج و مریوان-کامیاران دارای پتانسیل‌های کم‌نظیری در این زمینه است. وجود جشنواره‌هایی نظیر جشنواره انار سلین و دله مرز و جشنواره محصولات بومی محلی، می‌تواند به عنوان نقطه‌عطفی برای پیوند گردشگری و کشاورزی ایفای نقش کند. با این حال، تاکنون مطالعه جامعی که به‌طور خاص به بررسی نقش گردشگری کشاورزی در تنوع‌بخشی به منابع درآمدی روستاهای سروآباد بپردازد، صورت نگرفته است.

هدف اصلی این پژوهش، تحلیل پتانسیل‌های گردشگری کشاورزی در روستاهای شهرستان سروآباد و بررسی تأثیر آن بر تنوع‌بخشی به منابع درآمدی خانوارهای روستایی است.

با وجود پتانسیل‌های بالا در روستاهای دورود و سلین برای توسعه گردشگری کشاورزی، همچنان این ظرفیت به صورت نظام‌مند و هدفمند مورد بهره‌برداری قرار نگرفته است. محدودیت زیرساختی، ضعف در بازاریابی محصولات محلی، نبود آموزش کافی در زمینه تعامل با گردشگر، و عدم انسجام بین نهادهای محلی و سازمان‌های گردشگری از جمله موانعی است که مانع بهره‌برداری مناسب از این فرصت‌ها شده‌اند. (Woods, 2011: 202). در این راستا، پرسش‌های اساسی پژوهش حاضر عبارت‌اند از:

- پتانسیل‌های طبیعی، فرهنگی و اقتصادی روستاهای شهرستان سروآباد برای توسعه گردشگری کشاورزی کدام‌اند؟ (روستاهای نمونه سلین و دورود)
- گردشگری کشاورزی چه نقشی در تنوع‌بخشی منابع درآمدی خانوارهای روستایی دورود و سلین دارد؟
- چه مؤلفه‌هایی می‌تواند بر موفقیت یا عدم موفقیت این نوع گردشگری در این دو روستا تأثیرگذار باشد؟
- مهم‌ترین موانع و چالش‌های توسعه گردشگری کشاورزی در شهرستان سروآباد چیست؟
- چه راهکارهایی برای توسعه پایدار گردشگری کشاورزی در این مناطق پیشنهاد می‌شود؟

پیشینه پژوهش

بررسی سوابق مطالعاتی در حوزه موضوع مورد پژوهش، نشان می‌دهد که توسعه گردشگری کشاورزی به عنوان فرصتی نوظهور در بازار رقابتی گردشگری امروزی تلقی می‌شود اما همواره در راستای توسعه این قسم از گردشگری موانع مختلفی در عرصه‌های مدیریتی و جامعه محلی وجود داشته‌است. در بیشتر پژوهش‌های پیشین، تأکید اصلی بر مطالعه بعد عرضه سیستم گردشگری بوده و از بررسی و مطالعه بر روی دیدگاه‌های گردشگران ورودی و تغییرات بخش تقاضا، غافل بوده‌اند. در این پژوهش، سعی گردیده که دید مطالعه و تحلیل به صورت جامع و با در نظرگیری تمامی ذی‌نفعان و نقش‌آفرینان باشد و همچنین، مطالعات بخش تقاضای سیستم گردشگری نیز مورد توجه قرار گرفته‌است. مسئله محوری و مکان‌محوری در راستای شناسایی عوامل ویژه مرتبط با شرایط اقتصادی، اجتماعی و طبیعی منطقه مورد تأکید بوده تا این چنین، پژوهش در ورطه تکراری بودن قرار نگیرد.

جدول ۱. خلاصه پژوهش‌های پیشین انجام گرفته

نتایج	عنوان پژوهش	محقق(ان)، سال پژوهش
وی در این کتاب به تفصیل به قابلیت‌های گردشگری کشاورزی در تنوع‌بخشی به معیشت روستاییان پرداخته و تأکید کرده است که استفاده از محصولات خاص و برندمحور مانند زعفران، زیتون، انار و توت‌فرنگی می‌تواند در تثبیت اقتصاد روستا نقش کلیدی ایفا کند.	کتاب <i>جغرافیای گردشگری روستایی در ایران</i>	رضوانی، محمدرضا (۱۳۹۳)
جاذبه‌های اقلیمی و محیط زیست، تنوع الگوی کشت و تجربه و نگرش گردشگران " به عنوان شرایط علی گردشگری کشاورزی، "نظام خط‌مشی‌گذاری و مهاجرت روستائیان " به عنوان شرایط مداخله‌گر و " ظرفیت‌سازی و حمایت دولت " به عنوان شرایط زمینه‌ای از دیدگاه مشارکت‌کنندگان پژوهش شناسایی شدند.	ارائه الگوی گردشگری کشاورزی با رویکرد داده‌بنیاد	کریمی و همکاران (۱۴۰۰)
متغیرهایی چون روستا، گردشگر، کشاورز و مزرعه یا باغ از پیشران‌های اولیه (ارکان) گردشگری کشاورزی (از فرصت‌های کارآفرینانه) بوده و نتایج پژوهش حاکی از آن است که متغیرهایی همچون زیر ساخت‌ها، حمایت‌های دولتی، انگیزه گردشگران و آموزش آنها با محوریت گردشگری کشاورزی عامل توسعه روستایی با نتایج اثر بخش (رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توسعه و تحول و توسعه فرهنگ کار و کارآفرینی) می‌باشند.	اثرات گردشگری کشاورزی بر توسعه کارآفرینی روستایی با محوریت توسعه پایدار (موردی: روستاهای شاخص استان یزد)	فتوحی و همکاران (۱۴۰۰)
بخش کشاورزی شهرستان لنجان قابلیت‌های لازم برای توسعه گردشگری کشاورزی در گویه‌های منتخب در این زمینه را دارد و نگرش و میزان پذیرش کشاورزان و گردشگران منطقه در اکثر گویه‌های مربوط به جشنواره‌ها، فعالیت‌های زراعی و باغی مثبت است. با این وجود میزان پذیرش کشاورزان در رابطه با آموزش و فعالیت‌های دام و طیور به گردشگران، کم بوده است.	ارزیابی توانمندی‌های توسعه گردشگری کشاورزی و تعیین میزان پذیرش آن در جامعه هدف در شهرستان لنجان	نوروزی و فتحی (۱۳۹۷)
گردشگری کشاورزی به‌طور معناداری موجب بهبود سطح درآمد، کاهش مهاجرت و افزایش امنیت شغلی شده است	<i>تحلیل اثرات توسعه گردشگری کشاورزی بر اقتصاد خانوارهای روستایی شهرستان نیشابور</i>	قنبری، علی و همکاران (۱۳۹۵)
فراهم نمودن شرایطی در جهت امکان بهره‌برداری از جاذبه‌ها در تمام طول سال، بسترسازی شرایط شرکت گردشگران در فعالیت‌های کشاورزی و دامپروری، گسترش هتل‌ها و اقامتگاه‌های روستایی، توسعه مراکز تفریحی در روستاهای هدف از جمله راهکارهای توسعه این صنعت در بخش کشاورزی استان می‌باشد.	عوامل اثرگذار بر انتخاب مقاصد گردشگری کشاورزی	آقاپور صباغی و اکبرنژاد (۱۳۹۸)

نتایج	عنوان پژوهش	محقق(ان)، سال پژوهش
فعالیت‌های مرتبط با گردشگری کشاورزی به دلیل تنوعی که در عملکرد و سازماندهی مجدد و ابتکار در ارائه خدمات انجام دادند در برابر بحران کرونا تاب‌آور بوده و با کمترین اثرپذیری منفی همراه بودند. همچنین، بازسازی اقتصادهای معیشتی وابسته به گردشگری کشاورزی در منطقه به دلیل استقبال روزافزون و نیز نوآوری‌های مستمر فعالان به سرعت انجام پذیرفته است. فعالیت‌های گردشگری کشاورزی در منطقه موجب افزایش سطح تاب‌آوری معیشتی خانوارهای فعال در این عرصه در طول دوران کرونا و بعد از آن گردید.	تاب‌آوری گردشگری کشاورزی در بحران کرونا (ایالت کارولینای آمریکا)	برون و همکاران (۲۰۲۳) ^۱
از بررسی متون می‌توان نتیجه گرفت که دامنه و کیفیت محصولات کشاورزی، مهارت‌ها و شایستگی کشاورز، حفاظت از تنوع زیستی، مشارکت خانواده، بازاریابی مستقیم، حمایت دولت، ایمنی و امنیت، آموزش و پرورش، همکاری و مشارکت و موقعیت مکانی در توسعه گردشگری کشاورزی موثرند.	عوامل موثر بر توسعه پایدار گردشگری کشاورزی در حوزه مطالعاتی	رودورواش (۲۰۲۱) ^۲
دریافتند که این فعالیت‌ها نه تنها درآمد را افزایش می‌دهد، بلکه موجب ایجاد ارتباط اجتماعی، ارتقاء تصویر مزرعه در جامعه و آموزش عمومی درباره کشاورزی نیز می‌شود.	پژوهشی با عنوان درک کشاورزان از مزایای گردشگری در کشاورزی	تیو و باربیری ^۳ (۲۰۱۲)
به این نتیجه رسیدند که گردشگری کشاورزی تأثیر مثبتی بر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی داشته و موجب افزایش درآمد، بهبود سطح مشارکت و حفظ فرهنگ بومی شده است.	نقش گردشگری کشاورزی در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: شهرستان کلاردشت)،	شمس‌الدینی، علی‌اکبر و همکاران (۱۳۹۸)

مرور پیشینه داخلی و خارجی نشان می‌دهد که گردشگری کشاورزی در صورت طراحی صحیح و مشارکت جامعه محلی، می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد اثربخش برای تنوع‌بخشی درآمدی، تثبیت جمعیت روستایی، حفظ محیط‌زیست و ارتقاء کیفیت زندگی ایفای نقش کند. با این حال، دستیابی به این اهداف در گرو رفع چالش‌هایی نظیر نبود زیرساخت، ضعف نهادسازی محلی، کمبود آموزش، و نبود سیاست‌گذاری یکپارچه است. جای خالی مطالعات موردی بومی، خصوصاً در مناطق خاصی مانند شهرستان سروآباد، در ادبیات فارسی محسوس است؛ این امر ضرورت انجام پژوهش حاضر را توجیه‌پذیر می‌سازد.

¹ Brune et al

² Rudorwashe

³ Tew & Barbieri

ادبیات نظری پژوهش

مفهوم گردشگری کشاورزی

گردشگری کشاورزی^۱ زیرمجموعه‌ای از گردشگری روستایی است که به تلفیق فعالیت‌های کشاورزی با جاذبه‌های گردشگری اشاره دارد. در این نوع گردشگری، گردشگران با هدف تجربه فعالیت‌های کشاورزی، دیدن از مزارع و باغ‌ها، آشنایی با سبک زندگی روستایی و خرید مستقیم محصولات بومی، به نواحی روستایی سفر می‌کنند. (Sharpley & Roberts, 2004: 232)

گردشگری کشاورزی اشکال متعددی دارد:

- بازدید از مزارع و مشارکت در فعالیت‌های کشاورزی مانند برداشت محصولات
  - اقامت در خانه‌های روستایی و تجربه زندگی بومی
  - شرکت در جشنواره‌های کشاورزی و فرهنگی محلی
  - خرید محصولات ارگانیک یا فرآوری شده در مزرعه (Phillip et al., 2010: 755)
- در ایران نیز گردشگری کشاورزی بیشتر در قالب «گردشگری محصول محور» (مثلاً جشنواره‌های توت‌فرنگی، زعفران، انار، زیتون و...) شناخته می‌شود که در صورت برنامه‌ریزی می‌تواند به یک برند منطقه‌ای تبدیل شود (رضوانی، ۱۳۹۳: ۸۹)

جدول ۲. انواع فعالیت‌های گردشگری کشاورزی

نوع فعالیت	توضیح	مثال بومی
بازدید آموزشی	آشنایی با فرآیندهای تولید	تور بازدید از باغ انار روستای سلین سروآباد
مشارکت عملی	شرکت گردشگر در فعالیت‌ها	چیدن توت‌فرنگی در روستای دورود سروآباد
تجربه اقامتی	اقامت در خانه‌های روستایی	بوم‌گردی در روستای دورود و روستای سلین
خرید محصول	تهیه محصولات از تولیدکننده	فروش مستقیم انار در روستای سلین
جشنواره و نمایشگاه	رویدادهای فرهنگی-محصول محور	جشنواره توت‌فرنگی در روستای دورود سروآباد

منبع: (Phillip et al., 2010) با اضافه مثالهای بومی توسط نویسندگان

^۱ Agri-tourism

مفهوم تنوع معیشتی و درآمدی

تنوع معیشت¹ به معنای گسترش منابع درآمدی خانوارهای روستایی از طریق مشارکت در فعالیت‌هایی غیر از کشاورزی سنتی است (Ellis, 2000: 15). هدف از تنوع‌بخشی، کاهش وابستگی به یک منبع ناپایدار، افزایش تاب‌آوری خانوارها در برابر شوک‌های اقتصادی یا اقلیمی، و بهره‌گیری از فرصت‌های جدید اقتصادی مانند گردشگری، صنایع دستی، تجارت محلی و خدمات روستایی است.

در شرایطی که کشاورزی به تنهایی پاسخگوی نیازهای اقتصادی خانوار روستایی نیست، فعالیت‌هایی مانند گردشگری کشاورزی به‌عنوان مکمل یا جایگزین درآمدی می‌توانند بسیار موثر واقع شوند. (Tew & Barbieri, 2012: 217)

جدول ۲. ابعاد تنوع معیشتی در روستاها

نوع دارایی معیشتی	نمونه‌ها	اثرات بر تنوع درآمد
دارایی انسانی	مهارت، دانش، سلامت	افزایش توان ارائه خدمات گردشگری
دارایی فیزیکی	جاده، اقامتگاه، تجهیزات	بهبود دسترسی و زیرساخت
دارایی مالی	درآمد، اعتبار، سرمایه	امکان سرمایه‌گذاری در گردشگری
دارایی طبیعی	زمین، منابع آب، محصول	پتانسیل پایه‌ای برای جذب گردشگر
دارایی اجتماعی	روابط، شبکه محلی	تسهیل در مشارکت و بازاریابی

منبع: (Scoones, 1998)

گردشگری کشاورزی و نقش آن در تنوع‌بخشی به منابع درآمدی روستایی

اقتصاد روستایی در بسیاری از مناطق جهان با چالش‌هایی نظیر کاهش درآمد کشاورزی، مهاجرت جوانان، تغییرات اقلیمی و وابستگی شدید به یارانه‌های دولتی مواجه است (Sharpley & Vass, 2006). یکی از رویکردهای نوین برای بهبود اقتصاد روستایی، تنوع‌بخشی به منابع درآمدی خانوارهای روستایی از طریق گردشگری کشاورزی است.

گردشگری کشاورزی می‌تواند با ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، تقویت زنجیره ارزش محصولات محلی و افزایش فروش مستقیم محصولات کشاورزی، منجر به پایداری اقتصادی روستاها شود. مطالعات متعدد نشان داده‌اند که خانوارهای روستایی که در فعالیت‌های گردشگری کشاورزی مشارکت دارند، نسبت به خانوارهای صرفاً کشاورز، درآمد بالاتری دارند (Barbieri & Mshenga, 2008).

¹ Livelihood Diversification

علاوه بر این، این نوع گردشگری می‌تواند به گسترش بازار محصولات محلی، کاهش واسطه‌گری و افزایش آگاهی گردشگران نسبت به ارزش غذایی و فرهنگی محصولات روستایی منجر شود (Flanigan, Blackstock, & Hunter, 2015).

تنوع‌بخشی به درآمد خانوارهای روستایی، یکی از مؤلفه‌های اصلی توسعه پایدار روستایی است. در بسیاری از مناطق، کشاورزی سنتی به تنهایی قادر به تأمین معیشت پایدار برای روستاییان نیست؛ از این رو، فعالیت‌های مکمل نظیر گردشگری، صنایع دستی، فرآوری محصولات و آموزش‌های کشاورزی می‌توانند به‌عنوان منابع درآمدی مکمل عمل کنند (Ilbery, 1998).

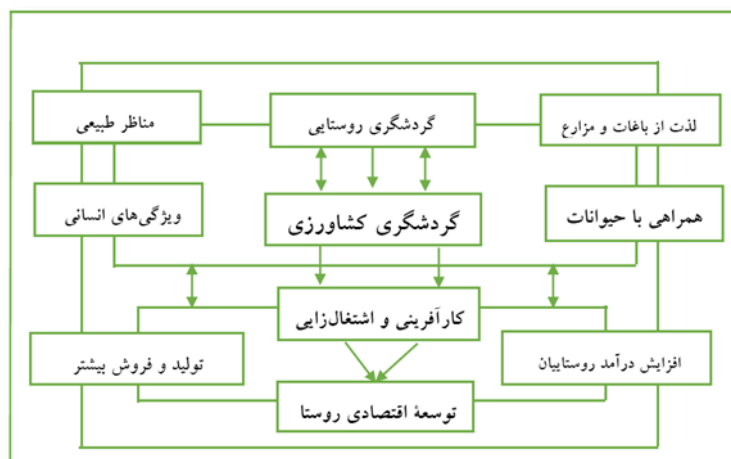
گردشگری کشاورزی به دلیل انعطاف‌پذیری بالا، نیاز کم به سرمایه‌گذاری اولیه و اتکا به منابع موجود، گزینه‌ای مناسب برای تنوع‌بخشی محسوب می‌شود. در این چارچوب، خانواده‌های روستایی می‌توانند با تجهیز بخشی از مزرعه به محل اقامت یا ارائه خدمات تفریحی-آموزشی، از منافع گردشگری بهره‌مند شوند (Tew & Barbieri, 2012).

علاوه بر بعد اقتصادی، مزایای اجتماعی این نوع گردشگری نیز قابل توجه است. از جمله این مزایا می‌توان به حفظ هویت فرهنگی، ارتقای مشارکت اجتماعی زنان و جوانان، افزایش حس تعلق به مکان و کاهش مهاجرت اشاره کرد (Sznajder, Przezborska, & Scrimgeour, 2009).

اثرات گردشگری کشاورزی

گردشگری کشاورزی، اقتصاد محلی را قادر به توسعه و رشد می‌کند. فرصت شغلی را برای همه سنین فراهم می‌کند و پاسخ سریعی به موضوع بیکاری می‌دهد. گردشگری کشاورزی، می‌تواند شهرنشینی را کاهش دهد و مهاجرت را کاهش دهد زیرا کیفیت زندگی و کار در روستا در حال بهبود است. گردشگری کشاورزی به جامعه روستایی کمک می‌کند تا به دو هدف اصلی ایجاد مشاغل و ایجاد فضا برای متنوع‌سازی کشاورزی توسط اعضای خانواده و در نتیجه ایجاد درآمد دست یابد. در واقع، گردشگری کشاورزی، کسب‌وکارهای محلی را برای ظهور و توسعه ترغیب می‌کند زیرا گردشگری کشاورزی تقاضا برای محصولات محلی را ایجاد می‌کند که بعداً منجر به بازاریابی منطقه‌ای می‌شود و همچنین، شامل هرگونه تلاش برای ایجاد ارزش افزوده و اجتناب از هزینه‌های واسطه‌ای می‌شود. اصولاً گردشگری کشاورزی به جامعه روستایی این امکان را می‌دهد که از تنوع فعالیت‌های اقتصادی خود درآمد بیشتری کسب کند. علاوه بر این، گردشگری کشاورزی روابط اجتماعی را بین روستاییان مستحکم‌تر می‌کند، زیرا گردشگری کشاورزی به همکاری بین آنها برای مدیریت و ارتقای تنوع میراث محلی و چشم‌انداز فرهنگی نیاز دارد. مزیت دیگر این است که گردشگری کشاورزی، می‌تواند موضوع تفاوت و اختلاف جنسیتی را در عرصه اقتصادی و اجتماعی کاهش دهد زیرا گردشگری کشاورزی فرصت برابری را به مردان و زنان در فعالیت‌های گردشگری می‌دهد. گردشگری کشاورزی موجب افزایش احترام گردشگران به فرهنگ و سنن بومی جامعه محلی و ارزشمند شمردن آنها می‌گردد.. علاوه بر این، گردشگری کشاورزی از محیط طبیعی محلی سود می‌برد. بدیهی است که مزیت اصلی این است که گردشگری

کشاورزی رویکرد مردم روستا را به محیط زیست تغییر می دهد و باعث می شود روستاییان نسبت به محیط زیست خود حساس تر شوند و بیشتر به آن اهمیت دهند و در نتیجه آنها را به سمت حفاظت بیشتر از محیط زیست سوق می دهد. به واسطه منفعت زایی محیط طبیعی برای مردم محلی، حفاظت از محیط طبیعی برای مردم محلی مهم شمرده می شود و مردم را تشویق می شوند تا سرمایه های خود را در حفاظت از طبیعی سرمایه گذاری کنند و حتی استفاده از فناوری دوستدار محیط زیست را ترویج کنند. همچنین، توسعه گردشگری کشاورزی نه تنها حفاظت و نوسازی اماکن فرهنگی و تاریخی را تسهیل می کند و همچنین میراث های دیگر، بلکه فضای مثبتی را در حفظ آداب و سنن ایجاد می کند (Arroyo et al,2013:41؛ Aguilu and Ragot,2014:25 ؛ Nur Utomo et al.2023:118)؛ Ciervo,2013:322).

شکل ۱: ارتباط گردشگری روستایی، گردشگری کشاورزی و توسعه روستایی، منبع: (Mohammadi & Yaghobinia,2024:4)

مدل مفهومی پژوهش (پیشنهادی)

بر مبنای مبانی نظری فوق، مدل مفهومی زیر برای تحلیل نقش گردشگری کشاورزی در تنوع بخشی درآمدی خانوارهای روستایی بر اساس شکل ۲ مطرح می گردد

نمودن خطای ۰.۰۷، حجم نمونه پژوهش حدود ۱۲۰ خانوار تعیین شد. روش نمونه‌گیری مورد استفاده، تصادفی ساده بود که امکان تعمیم‌پذیری یافته‌ها را فراهم می‌سازد.

برای گردآوری داده‌ها، از دو منبع اصلی بهره گرفته شد: نخست، مطالعات کتابخانه‌ای شامل بررسی منابع نظری، مقالات علمی، اسناد آماری و کتب مرتبط با موضوع؛ دوم، داده‌های میدانی حاصل از پرسش‌نامه محقق‌ساخته. پرسش‌نامه دارای سه بخش بود: الف) اطلاعات فردی پاسخ‌گویان، ب) سطح مشارکت در فعالیت‌های گردشگری کشاورزی، ج) ارزیابی اثرات معیشتی، اقتصادی و اجتماعی حاصل از این فعالیت‌ها. پرسش‌ها با استفاده از مقیاس لیکرت پنج‌درجه‌ای طراحی شدند.

برای تأیید روایی صوری و محتوایی ابزار، پرسش‌نامه در اختیار پنج تن از اساتید جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی قرار گرفت و اصلاحات لازم پس از اخذ نظرات تخصصی انجام شد. جهت پایایی ابزار نیز، از آلفای کرونباخ در پیش‌آزمون با ۲۰ خانوار استفاده شد که مقدار ۰.۸۶ به دست آمد؛ که مطابق با معیارهای نرمال، بیانگر پایایی مطلوب ابزار است.

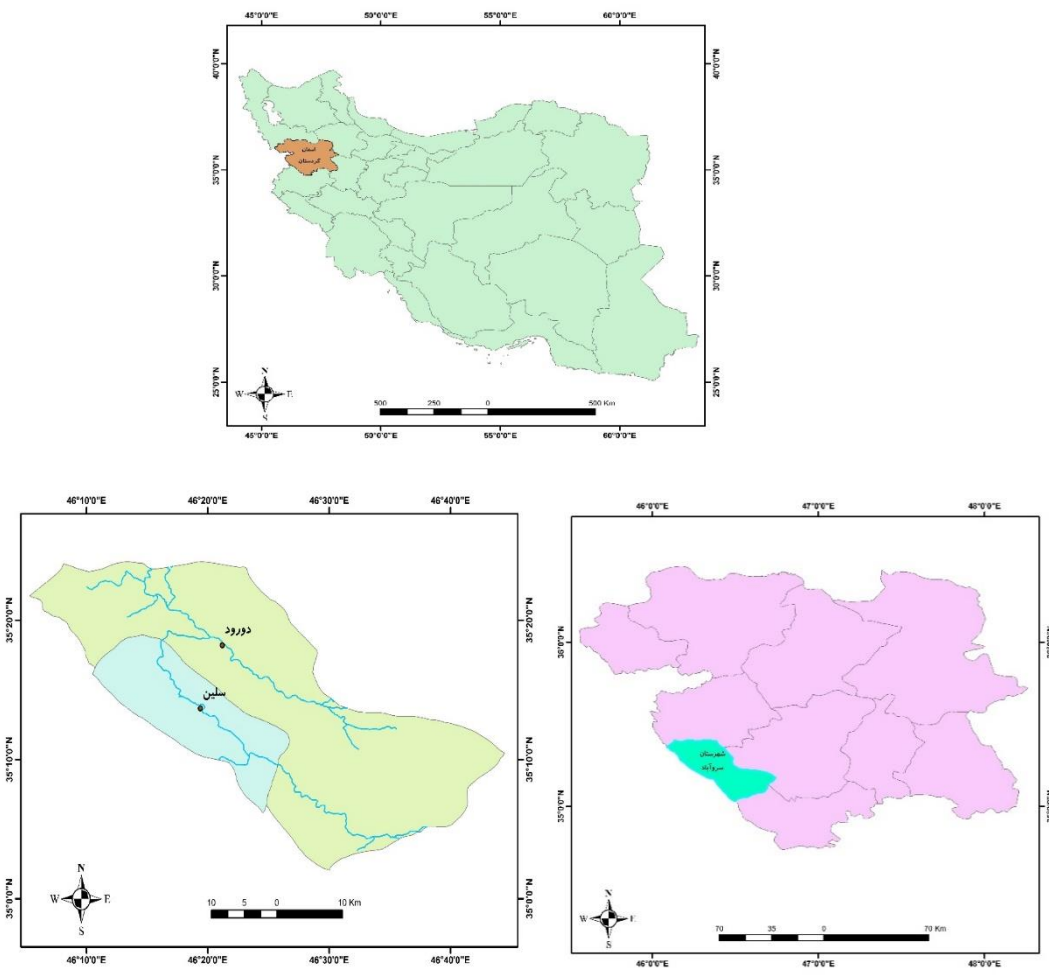
داده‌های گردآوری‌شده با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و Excel کدگذاری، دسته‌بندی و تحلیل شدند. تحلیل توصیفی شامل محاسبه میانگین، انحراف معیار، درصد فراوانی و ترسیم نمودارها بود. در سطح تحلیل استنباطی، از آزمون‌های آماری مختلف استفاده گردید: t : تک‌نمونه‌ای جهت بررسی معناداری اثر گردشگری کشاورزی بر درآمد، آزمون χ^2 دو‌خی‌دو برای تحلیل رابطه بین نوع محصول و سطح مشارکت در گردشگری، تحلیل واریانس یک‌طرفه (ANOVA) برای مقایسه تأثیر در دو روستا، و نیز ضریب همبستگی پیرسون برای تحلیل رابطه بین تنوع معیشتی و شاخص‌های گردشگری استفاده شد.

معرفی منطقه مورد مطالعه

استان کردستان یکی از استان‌های کوهستانی و مرزی ایران است که در غرب کشور و در دامنه‌های میانی رشته‌کوه زاگرس واقع شده و با کشور عراق، اقلیم کردستان مرز مشترک (۲۵۰ کیلومتر) دارد. این استان با وسعتی بالغ بر ۲۹,۱۳۷ کیلومتر مربع، حدود ۱.۷ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده و به واسطه‌ی موقعیت جغرافیایی و شرایط توپوگرافی، از ویژگی‌های طبیعی و انسانی منحصر به فردی برخوردار است.

شهرستان سروآباد یکی از شهرستان‌های استان کردستان است که در بخش غربی این استان و در مجاورت مرزهای کشور عراق (اقلیم کردستان عراق) قرار دارد. این شهرستان از شمال به شهرستان مریوان، از شرق به شهرستان سنندج و از جنوب به شهرستان کامیاران و شهرستان پاوه در استان کرمانشاه محدود می‌شود. مرکز این شهرستان شهر سروآباد است که تقریباً در ۹۰ کیلومتری غرب سنندج و ۳۵ کیلومتری مریوان قرار دارد. این شهرستان بخشی از ناحیه اورامانات

نیز به حساب می‌آید. این شهرستان با توجه به ویژگی‌های طبیعی و انسانی خود، ظرفیت‌های قابل توجهی برای توسعه گردشگری کشاورزی دارد. شهرستان سروآباد از نظر تقسیمات کشوری شامل دو بخش (مرکزی و اورامان)، دو شهر (شهر سروآباد و اورامان) هشت دهستان (بیساران، پایگلان، رزاب، ژریژه، کوهسالان، دزلی، اورامان تخت و شالیار) و ده‌ها روستا و آبادی است که بیشتر آن‌ها در دامنه‌ها و ارتفاعات رشته‌کوه زاگرس قرار گرفته‌اند. وسعت این شهرستان ۱۲۰۰ کیلومتر مربع و جمعیت آن بر اساس آخرین سرشماری بالغ بر ۶۶۷۰۹ نفر است که بیش از ۸۰ درصد آن در مناطق روستایی زندگی می‌کنند.

شکل ۳. موقعیت استان، شهرستان و روستاهای نمونه گردشگری کشاورزی (سلین و دورود)

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

شهرستان سروآباد به دلیل موقعیت کوهستانی خود دارای اقلیم معتدل کوهستانی، زمستان‌های سرد و تابستان‌های معتدل است. وجود رودخانه‌های دائمی مانند سیروان، پوشش جنگلی گسترده (به‌ویژه در ناحیه اورامان)، تنوع توپوگرافی، منابع آب فراوان، مراتع سرسبز، و خاک حاصلخیز از ویژگی‌های طبیعی بارز این شهرستان است. این عوامل موجب شده‌اند که کشاورزی (به‌ویژه باغداری و زراعت دیم)، دامداری، و تولیدات ارگانیک در منطقه رواج یابد.

از نظر انسانی، سروآباد منطقه‌ای با جمعیتی عمدتاً گُردزبان و پیوندهای فرهنگی-تاریخی عمیق است. الگوهای سنتی معیشت، معماری بومی، آیین‌های محلی، و شیوه‌های زندگی کشاورزی و روستایی، فضای منحصر به فردی برای توسعه گردشگری روستایی و کشاورزی فراهم کرده‌اند. ساختار اجتماعی مبتنی بر همکاری، مهمان‌نوازی مردم، و تمایل به حفظ محیط زیست از دیگر شاخص‌های مثبت جغرافیای انسانی این منطقه است. در ادامه خلاصه‌ای از ویژگی‌های طبیعی و انسانی و پتانسیل مرتبط با گردشگری ذکر می‌شود

روستای دورود با پتانسیل محصول توت فرنگی

روستای دورود (جمعیت ۳۹۵ نفر) یکی از روستاهای واقع در بخش مرکزی شهرستان سروآباد در استان کردستان است. این روستا در دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه زاگرس و در منطقه‌ای کوهستانی و نسبتاً مرتفع واقع شده است. ارتفاع متوسط روستا از سطح دریا در حدود ۱۶۰۰ متر است و همین عامل سبب شده تا آب‌وهوایی سرد و معتدل کوهستانی بر منطقه حاکم باشد. زمستان‌های سرد و پربرف و تابستان‌های خنک و مطبوع، شرایط اقلیمی مناسبی را برای فعالیت‌های کشاورزی و دامداری به‌وجود آورده است.

پوشش گیاهی روستا شامل مراتع طبیعی، جنگل‌های پراکنده بلوط، باغات میوه و زمین‌های کشاورزی است. منابع آبی منطقه شامل چشمه‌های دائمی، رودخانه‌های فصلی و بارندگی سالانه نسبتاً مناسب می‌باشد. این شرایط باعث شده تا فعالیت‌های زراعی و باغی همچون کشت گندم، جو، نخود، سیب‌زمینی و سبزیجات، همچنین باغداری محصولاتمانند گردو، انگور، انار و آلوچه در روستا رواج داشته باشد. دامداری نیز از دیگر ارکان اقتصاد روستا محسوب می‌شود و دام‌های سبک و سنگین در مراتع پیرامون روستا نگهداری می‌شوند.

از منظر گردشگری، روستای دورود با دارا بودن چشم‌اندازهای طبیعی زیبا، پوشش گیاهی متنوع، آبشارهای کوچک، چشمه‌های زلال، و معماری سنتی بومی، قابلیت توسعه اکوتوریسم و گردشگری کشاورزی را دارد. فرهنگ

مهمان‌نوازی مردم، غذاهای سنتی محلی و شیوه‌های بومی کشت و کار نیز از جمله ظرفیت‌هایی هستند که می‌توانند در قالب تورهای گردشگری روستایی مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

دسترسی به روستا از طریق جاده‌های فرعی امکان‌پذیر است و با وجود کوهستانی بودن مسیر، راه‌های ارتباطی در بیشتر فصول سال قابل استفاده هستند. با توجه به این ویژگی‌ها، روستای دورود پتانسیل بالایی برای تبدیل شدن به یک پایگاه نمونه در زمینه گردشگری کشاورزی در منطقه اورامانات و استان کردستان را دارا می‌باشد.

ظرفیت‌های روستای دورود: در جهت تبدیل شدن به روستای نمونه گردشگری کشاورزی (محصول پیشنهادی؛ مزرعه نمونه توت‌فرنگی) شامل جاذبه‌های طبیعی (رودخانه‌ی دایمی سیروان (دوآب)، چشمه فصلی قل، دره‌ها، مناظر کوهستانی، باغات و جاذبه‌های فرهنگی (خانقاه حضرت شیخ عثمان نقشبندی، آیین‌های و رسوم مذهبی شامل مراسم مولودی خوانی و اعیاد مذهبی) می‌باشد.

یکی از ابعاد کمتر شناخته شده اما بسیار ارزشمند در تاریخ کشاورزی منطقه اورامانات، نقش پیشگامانه روستای دورود در معرفی محصول توت‌فرنگی به ایران است. براساس منابع شفاهی و سنت‌های بومی نقل شده توسط اهالی منطقه، حضرت شیخ عثمان نقشبندی^۱ از بزرگان دینی و اجتماعی کردستان در قرون اخیر و اهل روستای دورود، نخستین کسی بوده است که بذر توت‌فرنگی را از منطقه لیرات به روستای دورود وارد کرده است.

این اقدام تاریخی به‌عنوان یکی از نخستین تلاش‌های آگاهانه برای تنوع‌بخشی به الگوی کشت در منطقه کوهستانی زاگرس محسوب می‌شود. حضرت شیخ عثمان، با شناخت از ویژگی‌های اقلیمی و خاکی روستای دورود، این محصول جدید را در زمین‌های زراعی پیرامون روستا کشت نمود. موفقیت اولیه در کاشت و برداشت توت‌فرنگی در این منطقه، انگیزه‌ای برای گسترش آن به سایر روستاها و نواحی مجاور فراهم آورد. به مرور زمان، این محصول از طریق شبکه‌های محلی کشاورزان و خانواده‌های مهاجر به سایر نقاط استان کردستان مانند هجیج، سلین، ژیوار و حتی به مناطق دوردست‌تر در استان‌های دیگر ایران منتقل شد.

از آنجا که امروزه توت‌فرنگی یکی از محصولات باغی محبوب و اقتصادی در ایران محسوب می‌شود، بازخوانی نقش تاریخی روستای دورود در این فرایند، می‌تواند بخشی از هویت فرهنگی و کشاورزی این منطقه را تقویت کرده و به‌ویژه در زمینه گردشگری کشاورزی مورد بهره‌برداری قرار گیرد. طراحی برنامه‌هایی مانند «جشنواره سالانه توت‌فرنگی»، بازدید از نخستین باغات سنتی این محصول، و مستندسازی روایت‌های تاریخی بومی می‌تواند به

^۱ - Muhammad Uthman Siraj al-Din (1996- 1997)

جذب گرد شگر، احیای کشاورزی سنتی، و بازشناسی روستای دورود به عنوان یکی از مهدهای کشاورزی نوین کمک شایانی کند.

محصول شاخص این روستا، یعنی توت فرنگی، فراتر از یک فرآورده کشاورزی صرف، به مثابه نماد هویت محلی تلقی می شود. آنچه به این محصول و جاهت فرهنگی می بخشد، پیشینه ای است که با روایت های تاریخی و شفاهی مردم گره خورده است. بر اساس داده های میدانی، معرفی این محصول به منطقه، به شیخ عثمان نقشبندی، یکی از بزرگان منطقه نسبت داده می شود؛ این مسئله بستری برای بازنمایی محصول به عنوان یک میراث زنده فراهم کرده است. توت فرنگی به عنوان محصول شاخص، نماد زنده هویت محلی است که با روایت های شفاهی و تاریخی منطقه پیوند خورده است. این ویژگی به دورود امکان خلق داستان های فرهنگی منحصر به فرد و جذب گردشگرانی با گرایش به گردشگری معناگرا می دهد.

با وجود فقدان زیر ساخت های اجرایی پایدار، مزیت اصلی دورود در «امکان طراحی نو» و «انعطاف پذیری بالا برای مدل سازی خلاقانه» است. موقعیت جغرافیایی خاص، چشم اندازهای کوهستانی بکر، و ویژگی فصلی بودن محصول توت فرنگی (با امکان جذب گرد شگر در بازه زمانی محدود اما متمرکز)، فرصت توسعه رویکردهایی نوآورانه را فراهم می کند. فاقد زیر ساخت های اقامتی و خدماتی سازمان یافته است؛ اما چشم اندازهای طبیعی و موقعیت جغرافیایی خاص می تواند مبنای طراحی پروژه های خلاقانه گردشگری باشد.

در دورود قابلیت طراحی تورهای چیدن توت فرنگی، آموزش کشت ارگانیک، و فرآوری محصولات در کارگاه های سنتی، می تواند گرد شگر را در چرخه تولید و مصرف دخیل کند. جذابیت بصری توت فرنگی، رنگ و رایحه آن، و حس نوستالژیک چیدن میوه، پتانسیل تجربه چندحسی را فراهم می آورد. روستای دورود علی رغم نبود ساختارهای تثبیت شده مشارکتی، از ظرفیت فرهنگی، ذهنیت مثبت و میل به نوآوری بالایی برخوردار است. ورود نخبگان محلی، تشکلهای غیردولتی و داوطلبان می تواند فرآیند توانمندسازی را تسریع بخشد. جامعه محلی در آستانه توانمندسازی است و نیازمند حمایت های نهادهای توسعه ای برای فعال شدن مشارکت است. در دورود، ارتفاع بیشتر از سطح دریا، مناظر کوهستانی با چشم اندازهای عمودی، و مسیرهای پیاده روی خاص پستانه، آن را به مقصدی برای اکوتوریسم تخصص گرا و ماجراجویانه بدل کرده است. در دورود ظرفیت بالایی برای ارائه تجربه های حسی-تعامل محور مانند چیدن توت فرنگی، کارگاه های فرآوری سنتی و آموزش کشاورزی دارد.

روستای سلین با پتانسیل محصول انار

روستای سلین (جمعیت ۷۲۳ نفر) یکی از روستاهای شاخص و گردشگرپذیر شهرستان سروآباد در استان کردستان است که در بخش اورامان واقع شده و به لحاظ موقعیت جغرافیایی در دامنه رشته کوه‌های زاگرس و در حاشیه رودخانه سیروان قرار گرفته است. ارتفاعات کوهستانی، شیب‌های متنوع، و چشم‌اندازهای طبیعی زیبا، این روستا را به یکی از مقاصد بالقوه گردشگری طبیعی و کشاورزی تبدیل کرده‌اند.

از نظر اقلیمی، روستای سلین دارای آب‌وهوای معتدل کوهستانی با زمستان‌های سرد و تابستان‌های ملایم است که شرایطی مناسب برای کشت محصولات باغی فراهم می‌کند. یکی از مهم‌ترین محصولات این روستا، انار است که به دلیل کیفیت بالا، طعم شیرین، و پوست نازک آن شهرت دارد. شرایط اقلیمی خاص و منابع آبی غنی، باعث شده‌اند که انار سلین از نظر کیفیت و کمیت در سطح منطقه‌ای و حتی ملی قابل توجه باشد.

از منظر جغرافیای انسانی، روستای سلین دارای ساختار کالبدی پلکانی و معماری سنتی سنگی است که جلوه‌ای خاص به روستا بخشیده است. جمعیت این روستا با وجود مهاجرت‌های فصلی، همچنان به فعالیت‌های کشاورزی، باغداری و دامداری وابسته است. فرهنگ بومی و آیین‌های محلی، به‌ویژه جشن برداشت انار، می‌تواند به‌عنوان جذابیتی مهم برای گردشگری کشاورزی و تجربه‌محور مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی در سلین، به‌ویژه در قالب تورهای برداشت انار، آموزش کاشت و نگهداری درختان انار، و فروش مستقیم محصولات محلی، زمینه مناسبی برای توسعه اقتصادی پایدار و ایجاد اشتغال در این منطقه فراهم می‌سازد. با برنامه‌ریزی مناسب و ارائه تسهیلات مورد نیاز، می‌توان سلین را به یکی از مقاصد نمونه در حوزه گردشگری کشاورزی در استان کردستان تبدیل کرد.

روستای سلین در ارتفاعی حدود ۱۲۰۰ متر از سطح دریا قرار دارد. سلین به دلیل قرارگیری در دامنه کوه‌های مرتفع زاگرس و مجاورت با رودخانه دائمی سیروان، از طبیعتی سرسبز و چشم‌اندازهایی کم‌نظیر برخوردار است. پوشش گیاهی منطقه متشکل از جنگل‌های بلوط و گونه‌های بومی دیگر است که نقش مهمی در حفاظت خاک و تنوع زیستی منطقه دارد.

اقلیم روستای سلین عمدتاً کوهستانی با زمستان‌هایی سرد و تابستان‌هایی معتدل است. میانگین بارندگی سالانه در این منطقه به‌طور متوسط حدود ۶۰۰ تا ۸۰۰ میلی‌متر می‌باشد که این مقدار بارندگی به‌ویژه در فصول بهار و پاییز متمرکز است. شرایط اقلیمی این منطقه برای کشت محصولات کشاورزی و باغی بسیار مناسب است، به‌ویژه برای

محصولاتی که نیاز به سرمای زمستانی دارند، مانند انار. این شرایط آب‌وهوایی خاص، به‌علاوه منابع آب سطحی مانند رودخانه سیروان و چشمه‌ها، به کشاورزان سلین این امکان را می‌دهد که محصولات با کیفیت بالا تولید کنند.

ویژگی‌های خاک و کشاورزی خاک‌های روستای سلین عمدتاً از نوع خاک‌های آبرفتی هستند که به‌دلیل فرسایش آبی و هوایی حاصل از شیب‌های کوهستانی، حاصلخیز و با زهکشی مناسب هستند. این خاک‌ها به‌ویژه برای کشت محصولات مانند انار که نیاز به خاک‌های سبک و شنی دارند، بسیار مناسب است. درختان انار در این مناطق رشد خوبی دارند و به‌طور طبیعی می‌توانند از شرایط آب‌وهوایی و خاکی منطقه بهره‌برداری کنند.

محصول انار و ویژگی‌های آن یکی از ویژگی‌های خاص روستای سلین، کشت انار است. انارهای این منطقه به‌ویژه به‌دلیل طعم شیرین و دانه‌های درشت خود شهرت دارند. درختان انار در دامنه‌های کوهستانی و با شیب‌های ملایم کشت می‌شوند که این امر موجب جلوگیری از فرسایش خاک و حفظ رطوبت درختان می‌شود. درختان انار به‌طور معمول در ماه‌های مهر و آبان به‌دست مردم برداشت می‌شوند و این محصول می‌تواند در بازارهای داخلی و خارجی فروش مناسبی داشته باشد. از نظر اقتصادی، انار یکی از محصولات استراتژیک و پرسود در روستای سلین است.

جغرافیای انسانی و کالبدی روستای سلین با ساختار معماری پلکانی خود، به‌خوبی با شرایط طبیعی منطقه هماهنگ شده است. خانه‌های سنگی و سقف‌های شیب‌دار، علاوه بر زیبایی، مقاومت بالایی در برابر بارش‌های سنگین دارند. جمعیت روستا بیشتر به کشاورزی و باغداری مشغول است و به‌ویژه در فصل برداشت انار، کشاورزان فعالیت‌های جمعی خود را افزایش می‌دهند. علاوه بر این، تعدادی از ساکنان روستا به تولید صنایع دستی محلی مانند بافت قالی و گلیم نیز اشتغال دارند که می‌تواند در جذب گردشگر تاثیرگذار باشد.

ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی با محوریت انار روستای سلین به‌ویژه به‌دلیل ویژگی‌های طبیعی و فرهنگی‌اش، پتانسیل زیادی برای توسعه گردشگری کشاورزی دارد. برخی از ظرفیت‌هایی که می‌توان در این راستا استفاده کرد عبارتند از:

۱. تورهای برداشت انار: گردشگران می‌توانند به‌عنوان بخشی از تورهای کشاورزی به باغات انار سلین سفر کنند و از نزدیک با فرآیند برداشت آشنا شوند. این تورها می‌توانند با بازدید از باغات و مشاهده مراحل برداشت، همراه با تجربه چیدن انار و تهیه محصولات محلی، به جذابیتی برای گردشگران تبدیل شوند.

۲. فروش مستقیم محصولات: در کنار تورهای کشاورزی، فروش مستقیم انار و محصولات فرآوری‌شده از آن (مانند رب انار، آب انار، مربا و غیره) می‌تواند یکی از جذابیت‌های گردشگری کشاورزی باشد. این محصولات می‌توانند به‌عنوان سوغاتی‌هایی با کیفیت بالا عرضه شوند.

۳. برگزاری جشنواره‌های محلی: جشن‌های فصلی نظیر جشن برداشت انار می‌تواند به‌عنوان یک جاذبه فرهنگی و گردشگری معرفی شود. برگزاری مراسم‌هایی با حضور اهالی روستا، گردشگران و هنرمندان محلی، می‌تواند به معرفی فرهنگ بومی و جشن‌های کشاورزی کمک کند.

۴. آموزش کشاورزی و تولید محصولات ارگانیک: برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای علاقه‌مندان به کشاورزی ارگانیک و آموزش روش‌های تولید انار با استفاده از تکنیک‌های سنتی و پایدار می‌تواند به تقویت گردشگری کشاورزی کمک کند.

۵. اقامتگاه‌های بوم‌گردی و پذیرایی از گردشگران: با توجه به معماری سنتی و موقعیت روستا، ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی در خانه‌های روستایی می‌تواند تجربه‌ای متفاوت برای گردشگران فراهم آورد. این اقامتگاه‌ها می‌توانند شامل آموزش آشپزی با محصولات محلی، به‌ویژه انار، باشند.

حتماً، در ادامه، بخشی با عنوان «سابقه جشنواره انار در روستای سلین» به‌صورت علمی، مستند و با زبان مقاله‌نویسی رسمی ارائه می‌دهم:

سابقه جشنواره انار در روستای سلین

روستای سلین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق تولید انار در استان کردستان، در سال‌های اخیر میزبان جشنواره‌های محلی با محوریت محصول انار بوده است. نخستین جشنواره رسمی انار در این روستا در اواخر دهه ۱۳۸۰ با مشارکت اهالی، دهیاری، فرمانداری سروآباد، اداره میراث فرهنگی و برخی نهادهای مردم‌نهاد برگزار شد. هدف اصلی این رویداد، معرفی ظرفیت‌های کشاورزی، فرهنگی و گردشگری منطقه و همچنین ایجاد بستری برای فروش مستقیم محصول انار و فرآورده‌های وابسته به آن بود.

جشنواره انار سلین به‌تدریج به یکی از نمادهای فرهنگی-محلی این روستا تبدیل شد و با استقبال گسترده گردشگران، فعالان فرهنگی و رسانه‌ها مواجه گردید. در طی سال‌های برگزاری، این جشنواره با برنامه‌هایی چون نمایشگاه صنایع دستی و محصولات روستایی، مسابقه بهترین انار، اجرای موسیقی محلی، آیین‌های سنتی برداشت محصول، طبخ غذاهای محلی با انار، و تورهای بازدید از باغات همراه بوده است.

یکی از جنبه‌های مهم این جشنواره، نقش آن در احیای تعاملات اجتماعی و فرهنگی درون‌روستایی و بین‌روستایی بوده است. همچنین، این رویداد توانسته است انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری محلی در حوزه گردشگری کشاورزی فراهم آورد. با وجود چالش‌هایی مانند ناپایداری حمایت مالی و ضعف زیرساختی، جشنواره انار سلین توانسته جایگاه خاصی در تقویم فرهنگی منطقه اورامان به دست آورد و الگویی برای سایر روستاهای تولیدکننده محصولات

باغی در استان کردستان ارائه دهد. در صورتی که روند برگزاری این جشنواره به صورت ساختارمند ادامه یابد، می‌تواند به‌عنوان یک برند فرهنگی-گردشگری در سطح منطقه‌ای و حتی ملی شناخته شود، و سهمی مهم در توسعه پایدار روستای سلین ایفا کند.

انار سلین واجد جایگاه برجسته‌ای در ذهنیت جمعی مردم و روایات بومی است؛ اما مزیت آن در جنبه اجرایی و عملکردی آن نهفته است. روستای سلین از سال ۱۳۹۵ تاکنون، میزبان جشنواره سالانه انار است؛ رویدادی که همبستگی اجتماعی، حس تعلق، و الگوی توسعه مشارکتی را در سطح جامعه محلی تحکیم کرده است. انار سلین نه تنها محصولی کشاورزی بلکه محور یک جشنواره فرهنگی-اجتماعی سالانه است که در آن هویت جمعی و همبستگی اجتماعی تقویت شده است.

وجود اقامتگاه‌های بوم‌گردی فعال، راه‌اندازی بازارچه‌های محلی در ایام جشنواره، طراحی مسیرهای گردشگری کوتاه در باغات، و دسترسی مناسب از مراکز شهری مجاور (مانند پاه یا سروآباد)، نشان‌دهنده آمادگی زیرساختی بالای روستا برای پذیرش و هدایت گردشگر کشاورزی است. این امر همچنین با سطح بالای اعتماد اجتماعی و نهادهای محلی خودجوش همراه شده است. با وجود اقامتگاه‌های فعال، بازارچه‌های محلی و امکانات پذیرایی، در مسیر توسعه پایدار گردشگری کشاورزی حرکت می‌کند.

در سلین مدل مشارکتی توسعه یافته‌تر است. گردشگر می‌تواند در جشنواره انار مشارکت کند، از باغ‌ها بازدید نماید، در فرایند تولید رب انار سنتی حضور یابد، و از فروشندگان بومی خرید مستقیم داشته باشد. تجربه موفق مشارکت اجتماعی از طریق جشنواره‌ها و نهادهای مردمی، مدل عملیاتی پایداری را عرضه کرده است.

در سلین، نزدیکی به مسیرهای گردشگری شناخته شده، آب‌وهوای معتدل‌تر، و دسترسی راحت‌تر، موجب شده اکوتوریسم خانوادگی و عمومی با موفقیت بیشتری پیاده شود.

سلین با سابقه برگزاری جشنواره‌های مردمی، حضور فعال زنان روستایی در فرایند تولید، فروش، و بازنمایی فرهنگی، نمونه‌ای موفق از مدیریت مشارکتی و توسعه پایدار جامعه‌بنیان محسوب می‌شود.

سلین: تجربه گردشگر چندوجهی است؛ گردش در باغات، مشارکت در جشنواره، خرید مستقیم و تعامل فرهنگی از جمله جذابیت‌های آن است.

چشم‌انداز گردشگری کشاورزی در دو روستای دورود و سلین

در ادامه ابتدا یک یافته کلی و جامع درباره وضعیت گردشگری کشاورزی دو روستای دورود و سلین ارائه می‌کنیم و سپس وارد مقایسه تطبیقی و تحلیل جزئی می‌شویم:

روستاهای دورود و سلین، هر دو در چارچوب سرزمین‌های کردستان و در بستر طبیعتی غنی و فرهنگی دیرپا واقع شده‌اند، ظرفیت‌های قابل توجهی در حوزه گردشگری کشاورزی دارند که می‌تواند به توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی منطقه منجر شود. در هر دو روستا، کشاورزی نه تنها منبع معیشت بلکه بخشی از هویت فرهنگی و نمادین مردم است که با این باورها و آیین‌ها پیوند خورده است. این ویژگی مشترک، بستری مناسب برای توسعه گردشگری کشاورزی فراهم آورده است که می‌تواند تجربه‌ای منحصر به فرد برای گردشگران رقم بزند.

با این حال، تفاوت‌های ساختاری، نهادی و تاریخی هر دو روستا منجر به ایجاد الگوهای متفاوتی از گردشگری کشاورزی شده است. سلین با پیشینه اجرایی در برگزاری جشنواره‌های سالانه، توسعه زیرساخت‌های اقامتی و مشارکت اجتماعی نهادینه شده، نمونه‌ای بارز از گردشگری کشاورزی مبتنی بر مشارکت فعال و بهره‌برداری عملیاتی است. در مقابل، دورود، با بهره‌مندی از ویژگی‌های طبیعی خاص و روایت تاریخی محصول کشاورزی خود، در مرحله‌ای قرار دارد که می‌تواند با طراحی راهبردهای نوآورانه و تمرکز بر تجارب حسی و روایت‌محور، به عنوان قطب تازه‌نفس گردشگری کشاورزی مطرح شود.

به‌منظور ترسیم تصویری دقیق از شرایط عینی و محیطی دو روستا، نتایج داده‌های میدانی در جدول ۴ قابل مشاهده است:

جدول ۴. مقایسه تطبیقی شاخص‌های توسعه گردشگری کشاورزی در روستاهای دورود و سلین

شاخص	دورود	سلین
جمعیت	۳۹۵ نفر	۷۲۳ نفر
ارتفاع از سطح دریا	حدود ۱۶۰۰ متر	حدود ۱۲۰۰ متر
محصول کشاورزی شاخص	توت‌فرنگی	انار
منابع آبی	چشمه‌ها، رودخانه سیروان	رودخانه سیروان، چشمه‌های محلی
اقامتگاه بوم‌گردی	در مرحله طراحی و پیشنهاد	فعال و بهره‌برداری شده
جشنواره کشاورزی	در حال تدوین و طراحی	دارای سابقه هشت‌ساله برگزاری جشنواره انار
مشارکت اهالی	متوسط، در حال توانمندسازی	بالا، نهادینه‌شده در رویدادهای جمعی
چشم‌انداز طبیعی	کوهستانی، مناظر بکر	رودخانه‌ای، اقلیم معتدل با پوشش سبز فصلی

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

یافته‌ها

۱. ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی با استفاده از مدل SWOT

در ابتدا قبل از ورود به تحلیل یافته‌ها، نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای گردشگری کشاورزی شهرستان سروآباد در جدول شماره ۵ ذکر شده است. ترکیب این عناصر طبیعی و انسانی، بستری مناسب برای توسعه گردشگری کشاورزی فراهم کرده است.

جدول ۵. نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای گردشگری کشاورزی شهرستان سروآباد

۴- بُعد تحلیل	۵- محتوا
۶- نقاط قوت	مناظر طبیعی بکر؛ تنوع محصولات کشاورزی؛ معماری سنتی؛ اقامتگاه‌های فعال؛ فرهنگ میزبانی؛ موقعیت مکانی ویژه
۷- نقاط ضعف	زیرساخت‌های حمل‌ونقل ضعیف؛ کمبود آموزش؛ نبود برند گردشگری؛ مشکلات قانونی؛ کمبود اقامتگاه استاندارد
۸- فرصت‌ها	رشد جهانی گردشگری کشاورزی؛ حمایت‌های دولتی؛ ظرفیت مرزی؛ امکان تقویم چندفصلی گردشگری؛ توسعه صنایع دستی
۹- تهدیدها	مهاجرت جوانان؛ تغییرات اقلیمی؛ نابودی فرهنگ بومی؛ رقابت منطقه‌ای؛ عدم هماهنگی نهادی

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

در ادامه، ابتدا نقشه مفهومی SWOT را ارائه می‌کنم تا روابط میان مؤلفه‌ها به صورت بصری و تحلیلی مشخص شود. سپس وارد تحلیل ماتریس می‌شویم تا بر اساس اولویت‌ها و وزن‌دهی، بهترین استراتژی‌ها را انتخاب کنیم.

فرصت‌ها | (Opportunities)

- | رشد تقاضای جهانی |
- | حمایت دولتی و نهادهای توسعه |
- | موقعیت مرزی با اقلیم کردستان |
- | ظرفیت صنایع دستی و فصلی بودن |

+-----+

↑   ↑
| |

نقاط قوت | <----- (S) استراتژی‌های | <----- SO نقاط ضعف | (W)

- | مناظر طبیعی | توسعه بوم‌گردی و برندینگ - | ضعف زیرساخت |
- | تنوع محصولات | آموزش + اعتبار + بازاریابی - | نبود آموزش تخصصی |
- | فرهنگ محلی فعال - | عدم برند منطقه‌ای |

| |
↓   ↓

تهدیدها | (Threats)

- | مهاجرت جوانان |
- | تغییر اقلیم و کم‌آبی |
- | تجاری‌سازی بی‌رویه |
- | رقابت با مناطق دیگر |

شکل ۴. نقشه مفهومی مدل SWOT گردشگری کشاورزی شهرستان سروآباد

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

جدول زیر بخشی از فرآیند تحلیل برنامه‌ریزی استراتژیک کمی (QSPM) است که به کمک آن، جذابیت نسبی راهبردهای مختلف برای توسعه یک منطقه، با در نظر گرفتن عوامل داخلی (نقاط قوت و ضعف) و خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها)، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در این جدول، برای هر عامل کلیدی یک وزن مشخص در نظر گرفته شده که میزان اهمیت آن را در کل تحلیل نشان می‌دهد. سپس برای هر راهبرد (مانند S1-O1 یا W1-O2)، امتیاز جذابیت (AS) در مقیاس ۱ تا ۴ مشخص می‌شود و با ضرب آن در وزن مربوطه، امتیاز نهایی هر عامل برای آن راهبرد محاسبه می‌گردد. در نهایت، مجموع این امتیازات (TAS) برای هر راهبرد به دست می‌آید که معیار مقایسه و اولویت‌بندی گزینه‌های استراتژیک است. این جدول به تصمیم‌گیرندگان کمک می‌کند تا با یک نگاه کمی و نظام‌مند، مناسب‌ترین گزینه‌ها را برای توسعه پایدار انتخاب کنند.

جدول ۶. عوامل کلیدی و امتیازات استراتژیک

کلیدی عوامل	وزن	S1-O1	امتیاز جذابیت (AS)	S2-T2	AS	W1-O2	AS	W2-T2	AS
مناظر طبیعی و رودخانه‌ها (S1)	۰.۱۰	۴	۰.۴۰	۳	۰.۳۰	-	-	-	-
تنوع محصول کشاورزی (S2)	۰.۱۰	۴	۰.۴۰	۴	۰.۴۰	-	-	-	-
مشارکت مردمی (S3)	۰.۰۵	۴	۰.۲۰	۳	۰.۱۵	-	-	-	-
ضعف زیرساخت (W1)	۰.۱۰	-	-	-	-	۴	۰.۴۰	-	-
کمبود آموزش (W2)	۰.۱۰	-	-	-	-	-	-	۴	۰.۴۰
رشد جهانی گردشگری کشاورزی (O1)	۰.۱۰	۴	۰.۴۰	-	-	-	-	-	-
حمایت نهادهای دولتی (O2)	۰.۱۰	-	-	-	-	۴	۰.۴۰	-	-
تهدید تغییر اقلیم (T2)	۰.۱۰	-	-	۴	۰.۴۰	-	-	-	-
مهاجرت روستاییان (T3)	۰.۱۰	-	-	-	-	-	-	۴	۰.۴۰
تخریب فرهنگ بومی (T4)	۰.۰۵	-	-	-	-	-	-	۴	۰.۲۰
جمع کل امتیاز نهایی	-	-	۲.۰۰	-	۱.۲۵	-	۰.۸۰	-	۱.۰۰

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

یافته‌های حاصل از تحلیل QSPM بر اساس مجموع امتیاز جذابیت‌ها (TAS) نشان می‌دهد که در میان گزینه‌های راهبردی بررسی‌شده، توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی با محوریت تجربه کشاورزی با کسب امتیاز 2.00 در رتبه نخست قرار دارد. این عدد بیانگر آن است که این گزینه بیشترین تناسب را با عوامل داخلی و خارجی شناسایی شده دارد و می‌تواند بیشترین تأثیر مثبت را در زمینه جذب گردشگر، ارتقای اقتصاد محلی و حفظ هویت بومی ایفا کند. در اولویت دوم، گزینه کشاورزی

مقاوم و پایدار با حضور گردشگران با امتیاز 1.25 قرار گرفته که گرچه از جذابیت کمتری نسبت به گزینه اول برخوردار است، اما همچنان به عنوان راهبردی مؤثر در تقویت همزمان اقتصاد و پایداری محیط زیست شناخته می‌شود.

در مرتبه سوم، آموزش تخصصی برای جلوگیری از مهاجرت با امتیاز 1.00 قرار دارد. این رقم نشان می‌دهد که هرچند این گزینه از اهمیت اجتماعی بالایی برخوردار است، اما نسبت به سایر راهبردها از جذابیت کمتری برخوردار بوده و احتمالاً نیازمند حمایت‌های مکمل یا زمان‌بر بودن اثرگذاری آن است. در نهایت، بهبود زیرساخت‌ها با حمایت دولتی با کمترین امتیاز 0.80 در رتبه چهارم قرار دارد. این رقم حاکی از آن است که با وجود اهمیت زیرساخت‌ها در توسعه منطقه، این گزینه در شرایط فعلی نسبت به سایر گزینه‌ها از اولویت پایین‌تری برخوردار است، احتمالاً به دلیل وابستگی زیاد به منابع مالی و اجرایی دولتی یا زمان‌بر بودن تحقق نتایج آن.

در مجموع، تحلیل QSPM به‌طور کمی و کیفی نشان می‌دهد که تمرکز بر راهبردهایی که همزمان ظرفیت اقتصادی، فرهنگی و مشارکت محلی را تقویت می‌کنند (مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی و کشاورزی مشارکتی)، در شرایط فعلی، بیشترین جذابیت و اولویت را دارند.

۲. یافته‌های استنباطی پژوهش

در این بخش، نتایج تحلیل آماری داده‌های جمع‌آوری شده از ۱۲۰ خانوار نمونه در دو روستای دورود و سلین به کمک آزمون‌های t مستقل، تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA)، رگرسیون چندمتغیره و همبستگی پیرسون ارائه شده است. هدف، بررسی اثر گردشگری کشاورزی بر تنوع درآمد و مقایسه بین دو روستا می‌باشد.

۱. سنجش تأثیر اقتصادی گردشگری کشاورزی با استفاده از آزمون T مستقل

نتایج حاصل از آزمون t مستقل در جدول ۱ مقایسه میانگین درآمد سالانه بین دو گروه از خانوارهای روستایی — گروه دارای فعالیت گردشگری (۵۶,۲ میلیون تومان) و گروه فاقد فعالیت گردشگری (۴۳,۵ میلیون تومان) — نشان‌دهنده تفاوت درآمدی معنادار بین این دو گروه است. مقدار $p = 0.000$ به‌وضوح نشان می‌دهد که این تفاوت از نظر آماری کاملاً معنادار است و نمی‌توان آن را به‌طور تصادفی یا بر اساس نوسانات نمونه نسبت داد.

به لحاظ آماری، انحراف معیار پایین در هر دو گروه (۹,۸ و ۸,۴) نیز نشان‌دهنده پراکندگی نسبتاً کم درآمدها درون گروه‌ها و در نتیجه پایداری یافته‌ها است. تفاوت میانگین بیش از ۱۲ میلیون تومان در سال نیز از نظر اقتصادی قابل توجه بوده و بر نقش محسوس فعالیت‌های گردشگری کشاورزی در افزایش درآمد خانوارهای مشارکت‌کننده تأکید دارد. این یافته با مطالعات پیشین، از جمله پژوهش جعفری و نوری (۱۳۹۸)، هم‌راستا بوده و بر این نکته تأکید دارد

که ورود خانوارهای روستایی به عرصه گردشگری کشاورزی می‌تواند به عنوان یک راهبرد مؤثر برای بهبود وضعیت اقتصادی و معیشتی آنان تلقی شود.

از منظر سیاست‌گذاری، این نتیجه نشان می‌دهد که توسعه گردشگری کشاورزی نه تنها مزایای فرهنگی و اجتماعی، بلکه پیامدهای اقتصادی قابل توجهی برای خانوارهای محلی دارد. بنابراین، حمایت از زیرساخت‌های لازم، تسهیل در صدور مجوزها، آموزش بازاریابی و تعامل با گردشگران، و تشویق به فعالیت در فروش مستقیم و پذیرش بازدیدکنندگان، می‌تواند زمینه‌ساز ارتقای درآمدی معنادار در نواحی روستایی باشد. به‌ویژه در شرایطی که کشاورزی سنتی با چالش‌هایی نظیر نوسان قیمت، کمبود آب و کوچک بودن واحدهای تولیدی مواجه است، گردشگری کشاورزی می‌تواند به‌عنوان یک مکمل درآمدی مؤثر عمل کند.

جدول ۷. مقایسه آماری درآمد سالانه خانوارهای روستایی با و بدون فعالیت گردشگری کشاورزی

گروه	میانگین درآمد سالانه (میلیون تومان)	انحراف معیار	سطح معناداری
خانوارهای فعال در گردشگری	۲۵۶,۲	۹,۸	
خانوارهای فاقد فعالیت گردشگری	۲۰۳,۵	۸,۴	p = 0.000

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

برای سنجش تفاوت میزان تأثیر گردشگری کشاورزی بر درآمد خانوارها در دو روستای سلین و دورود، از آزمون t مستقل استفاده شد. نتایج به‌دست‌آمده در جدول زیر خلاصه شده است:

جدول ۸. آزمون t مستقل: بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر درآمد خانوارها در دو روستای سلین و دورود

روستا	تعداد نمونه	میانگین تأثیر	انحراف معیار	t	df	سطح معناداری (p)
سلین	60	3.12	0.72	6.72	118	<0.001
دورود	60	3.04	0.85			

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

مقدار $t = 6.72$ و $p < 0.001$ نشان می‌دهد که تفاوت میانگین تأثیر گردشگری کشاورزی بر درآمد خانوارها در دو روستا از نظر آماری بسیار معنادار است. به بیان دیگر، گردشگری کشاورزی در روستای سلین تأثیر قوی‌تر و ملموس‌تری بر افزایش درآمد خانوارها داشته است.

نتایج آزمون t مستقل نشان داد که بین دو روستای سلین و دورود از نظر میزان تأثیر گردشگری کشاورزی بر درآمد خانوارها تفاوت معناداری وجود دارد. مقدار t برابر با ۶.۷۲ و سطح معناداری کمتر از ۰.۰۰۱ بیانگر آن است که میانگین نمره تأثیر گردشگری بر درآمد در روستای سلین به طور معناداری بیشتر از روستای دورود بوده است. این یافته حاکی از آن است که گردشگری کشاورزی در سلین نقش مؤثرتری در ارتقای درآمد خانوارهای روستایی ایفا کرده است.

یکی از دلایل اصلی این تفاوت را می توان در موقعیت جغرافیایی ممتاز روستای سلین جست و جو کرد. این روستا در مجاورت منطقه اورامان قرار دارد؛ منطقه ای که به واسطه ثبت در فهرست میراث جهانی یونسکو، به یکی از مقاصد مهم گردشگری فرهنگی و طبیعی کشور تبدیل شده است. این مجاورت موجب افزایش قابل توجه حجم ورود گردشگران به سلین شده که به نوبه خود فرصت های اقتصادی بیشتری را برای ساکنان فراهم کرده است.

از سوی دیگر، ساختار اقتصادی روستای سلین به گونه ای است که درصد بالایی از جمعیت آن به فعالیت های کشاورزی اشتغال دارند. این ویژگی باعث شده تا گردشگری کشاورزی نه به عنوان یک فعالیت جانبی، بلکه به عنوان بخشی جدایی ناپذیر از اقتصاد محلی معنا پیدا کند. به عبارت دیگر، کشاورزی برای اهالی سلین نه تنها معیشت اصلی است، بلکه بستری مناسب برای جذب گردشگر و ارائه تجربه های اصیل روستایی نیز فراهم آورده است.

همچنین، توسعه یافتگی نسبی زیرساخت ها در این روستا، نظیر راه های دسترسی مناسب، مراکز اقامتی روستایی، بازارچه های محلی و خدمات گردشگری، در کنار مدیریت محلی کارآمد و تجربه پیشین ساکنان در تعامل با گردشگران، موجب شده تا سلین ظرفیت بیشتری برای بهره برداری موفق از گردشگری کشاورزی داشته باشد. این مجموعه عوامل در کنار یکدیگر توانسته اند نقش مهمی در افزایش درآمد خانوارهای ساکن این روستا ایفا کنند و آن را به الگویی موفق در حوزه گردشگری کشاورزی تبدیل نمایند.

۲. نقش گردشگری کشاورزی در ایجاد اشتغال برای زنان و جوانان

نتایج تحلیل واریانس در جدول ۳ نشان می دهد که توسعه گردشگری کشاورزی تأثیر معناداری در ایجاد فرصت های شغلی به ویژه برای زنان و جوانان دارد. این تأثیر در روستای سلین، که دارای زیرساخت های گردشگری قوی تری است، بیشتر مشاهده شده است.

نتایج حاصل از آزمون تحلیل واریانس (ANOVA) چندگروهی در راستای بررسی فرضیه دوم، مبنی بر این که «گردشگری کشاورزی فرصت های شغلی برای زنان و جوانان ایجاد می کند»، حاکی از تأثیر معنادار و قابل توجه گردشگری کشاورزی در اشتغال زایی برای این دو گروه جمعیتی کلیدی است. طبق یافته ها، درصد اشتغال مستقیم زنان در فعالیت های گردشگری کشاورزی برابر با ۳۵٪ و برای جوانان برابر با ۴۲٪ گزارش شده است. مقدار آماره F

معادل 8.61 و سطح معناداری $p = 0.003$ ، گواهی بر این است که تفاوت اشتغال میان گروه‌ها از نظر آماری معنادار است و نمی‌توان آن را ناشی از تصادف یا خطای نمونه‌گیری دانست.

این نتایج نشان می‌دهد که گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی نه تنها به عنوان یک ابزار اقتصادی، بلکه به عنوان یک سازوکار اجتماعی توانمندساز عمل می‌کند که می‌تواند به تقویت مشارکت اقتصادی گروه‌هایی که *traditionally* دسترسی کمتری به فرصت‌های شغلی پایدار داشته‌اند—مانند زنان و جوانان—کمک کند. از آنجا که بسیاری از فعالیت‌های گردشگری کشاورزی مانند ارائه خدمات بوم‌گردی، فروش محصولات محلی، پذیرایی، راهنمایی گردشگران، برگزاری کارگاه‌ها و جشنواره‌ها، نیاز به مهارت‌های متنوعی دارد که اغلب زنان و جوانان می‌توانند به خوبی در آن‌ها مشارکت کنند، ورود این گروه‌ها به بازار کار تقویت می‌شود.

همچنین، تفاوت‌های مکانی نیز در این زمینه معنادار است. داده‌ها نشان می‌دهد که در روستای سلین، که زیرساخت‌ها و زمینه‌های فعالیت گردشگری توسعه‌یافته‌تری دارد، میزان مشارکت زنان و جوانان در فعالیت‌های گردشگری کشاورزی بیشتر و پررنگ‌تر بوده است. این نکته مؤید آن است که وجود بستر مناسب، حمایت نهادی و زیرساخت‌های اولیه می‌تواند در تسریع فرآیند اشتغال‌زایی در قالب گردشگری کشاورزی بسیار مؤثر باشد.

در مجموع، این یافته‌ها از فرضیه دوم حمایت کرده و بر اهمیت گردشگری کشاورزی به عنوان ابزاری مؤثر در تقویت عدالت جنسیتی و بهره‌گیری از سرمایه انسانی جوان روستاها تأکید می‌کند. بنابراین، سیاست‌گذاری در این حوزه باید با تمرکز بر آموزش مهارت‌های کاربردی، تسهیل مشارکت زنان، و طراحی برنامه‌های اشتغال‌زای خلاقانه برای جوانان همراه باشد تا پتانسیل‌های انسانی موجود در نواحی روستایی به شکلی مؤثر در توسعه پایدار به کار گرفته شود.

جدول ۹. نتایج آزمون ANOVA در بررسی تفاوت اشتغال زنان و جوانان در حوزه گردشگری کشاورزی

گروه	درصد اشتغال مستقیم در گردشگری	F	سطح معناداری
زنان	۳۵٪	۸.۶۱	$p = 0.003$
جوانان	۴۲٪		

منبع: (یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

۳. تحلیل واریانس چندمتغیره اثرات اقتصادی و اجتماعی گردشگری

برای بررسی همزمان اثرات گردشگری کشاورزی بر دو متغیر وابسته اقتصادی (درآمد) و اجتماعی (رضایت‌مندی و اشتغال‌زایی) (در دو روستا، تحلیل MANOVA انجام شد. برای ارزیابی همزمان اثرات اقتصادی و اجتماعی گردشگری کشاورزی در دو روستای سلین و دورود، از تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) استفاده شد. این روش آماری

امکان بررسی تفاوت‌های معنادار میان گروه‌ها را بر اساس چند متغیر وابسته به‌طور هم‌زمان فراهم می‌کند. در این مطالعه، متغیرهای وابسته شامل درآمد اقتصادی، اشتغال‌زایی و رضایت‌مندی اجتماعی بوده‌اند.

جدول ۱۰. نتایج تحلیل واریانس چندمتغیره برای مقایسه اثرات اقتصادی و اجتماعی گردشگری کشاورزی در روستاهای سلین و دورود

متغیر وابسته	میانگین سلین	میانگین دورود	F	سطح معناداری (P)
تأثیر بر درآمد	3.10	3.03	45.38	<0.001
تأثیر بر اشتغال‌زایی	3.88	2.91	38.54	<0.001
تأثیر بر رضایت‌مندی	3.75	3.11	17.62	<0.001

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

یافته‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که در تمامی متغیرهای مورد بررسی، میانگین نمرات روستای سلین به‌طور معناداری بالاتر از روستای دورود بوده است. در زمینه تأثیر بر درآمد، میانگین نمره در روستای سلین برابر با ۳.۱۰ و در روستای دورود ۳.۰۳ گزارش شده است. هرچند اختلاف عددی میانگین‌ها اندک به نظر می‌رسد، اما مقدار آماره F برابر با ۴۵.۳۸ و سطح معناداری کمتر از ۰.۰۰۱ نشان‌دهنده تفاوت بسیار معنادار در سطح آماری است. این نتیجه نشان می‌دهد که تأثیر گردشگری کشاورزی بر بهبود درآمد خانوارها در روستای سلین به‌صورت بارزتری احساس شده است.

در بُعد اشتغال‌زایی، تفاوت میان دو روستا چشمگیرتر است. میانگین نمره در روستای سلین برابر با ۳.۸۸ و در دورود تنها ۲.۹۱ بوده است. با توجه به مقدار F معادل ۳۸.۵۴ و سطح معناداری بسیار پایین ($p < 0.001$)، می‌توان نتیجه گرفت که گردشگری کشاورزی در سلین نقش مهمی در ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و متنوع برای ساکنان ایفا کرده است. این امر می‌تواند ناشی از مشارکت گسترده‌تر اهالی در فعالیت‌های مرتبط با گردشگری، مانند راه‌اندازی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، فروش محصولات محلی و خدمات راهنمایی گردشگران باشد.

در حوزه اجتماعی نیز، میزان رضایت‌مندی ساکنان از پیامدهای گردشگری کشاورزی در سلین به‌طور معناداری بیشتر بوده است. میانگین این متغیر در سلین ۳.۷۵ و در دورود ۳.۱۱ ثبت شده و مقدار F برابر با ۱۷.۶۲ و p کمتر از ۰.۰۰۱ نشان می‌دهد که این تفاوت از نظر آماری نیز بسیار معنادار است. به نظر می‌رسد تجربه موفق گردشگری در سلین توانسته حس تعلق، امید به آینده و مشارکت اجتماعی را در میان ساکنان تقویت کند.

در مجموع، نتایج تحلیل MANOVA به وضوح نشان می‌دهد که تأثیرات اقتصادی و اجتماعی گردشگری کشاورزی در روستای سلین به مراتب گسترده‌تر و اثربخش‌تر از روستای دورود بوده است. این تفاوت‌ها می‌توانند بازتابی از زیرساخت‌های بهتر، حجم بالاتر گردشگر، فرهنگ مشارکت‌پذیرتر و ظرفیت‌های محیطی و انسانی بالاتر در سلین باشند. چنین یافته‌هایی بر ضرورت توجه به برنامه‌ریزی منطقه‌ای، توانمندسازی جوامع محلی و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها برای گسترش متوازن منافع گردشگری کشاورزی تأکید دارند.

۴. رگرسیون چندمتغیره برای پیش‌بینی تنوع درآمدی

رگرسیون چندمتغیره برای بررسی تأثیر متغیرهای مختلف گردشگری کشاورزی (میزان مشارکت، نوع فعالیت، میزان فروش مستقیم و غیرمستقیم) بر تنوع درآمدی خانوار به کار گرفته شد.

جدو ۱۱. نتایج رگرسیون چندمتغیره برای پیش‌بینی تنوع درآمدی خانوارهای روستایی بر اساس شاخص‌های گردشگری کشاورزی

متغیر مستقل	ضریب بتا (β)	t	سطح معناداری (P)
مشارکت در فروش مستقیم	0.42	5.36	<0.001
مشارکت در پذیرش بازدیدکننده	0.29	3.72	0.001
همکاری با تورهای محلی	0.18	2.43	0.016
برگزاری جشنواره	0.14	1.98	0.049

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

مدل رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد که همه متغیرهای مرتبط با فعالیت‌های گردشگری کشاورزی تأثیر مثبت و معناداری بر تنوع درآمدی خانوارهای روستایی دارند، اما این تأثیر در میان متغیرها شدت متفاوتی دارد. در این میان، مشارکت در فروش مستقیم با ضریب بتای ۰.۴۲ بیشترین نقش را ایفا می‌کند، که نشان‌دهنده اهمیت بالای این شیوه در ایجاد درآمدهای متنوع و پایدار برای خانوارهاست؛ زیرا حذف واسطه‌ها، ارتباط مستقیم با گردشگر و انعطاف‌پذیری در قیمت‌گذاری، درآمد حاصل از فروش محصولات را افزایش می‌دهد. پس از آن، مشارکت در پذیرش بازدیدکننده ($\beta=0.29$) نیز به‌طور معناداری موجب ارتقای تنوع درآمد می‌شود، چراکه حضور گردشگر در مزرعه یا محیط روستایی، زمینه فروش خدمات و محصولات جانبی را فراهم می‌آورد. همکاری با تورهای محلی ($\beta=0.18$) و برگزاری جشنواره‌ها ($\beta=0.14$) نیز گرچه تأثیرات ضعیف‌تری دارند، اما همچنان نقش مکمل در توسعه منابع درآمدی

دارند و نشان می‌دهند که تنوع‌بخشی به شیوه‌های مشارکت در گردشگری می‌تواند ترکیب درآمدی خانوار را متحول سازد. این نتایج بر ضرورت توجه به راهبردهای تقویت مشارکت فعال روستاییان در زنجیره گردشگری کشاورزی به‌ویژه از طریق فروش مستقیم و تعامل مؤثر با گردشگر تأکید دارد.

۵. همبستگی پیرسون بین مشارکت در گردشگری و شاخص‌های معیشتی

نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که مشارکت در فعالیت‌های گردشگری کشاورزی با سه شاخص کلیدی معیشتی خانوارهای روستایی، رابطه‌ای مثبت و معنادار دارد. قوی‌ترین همبستگی مربوط به تنوع منابع درآمدی با ضریب همبستگی ۰.۶۷ است که بیانگر آن است که هر چه سطح مشارکت خانوار در گردشگری بیشتر باشد، تنوع درآمدی آنان نیز افزایش می‌یابد؛ موضوعی که نشان‌دهنده توان بالای گردشگری کشاورزی در کاهش وابستگی به یک منبع درآمدی و تقویت تاب‌آوری اقتصادی است. همچنین، میزان اشتغال فصلی نیز با ضریب ۰.۵۸ به‌طور معناداری با مشارکت در گردشگری مرتبط است، که نشان می‌دهد فعالیت‌های گردشگری می‌توانند در ایام خاص سال مانند فصل برداشت یا تعطیلات، فرصت‌های شغلی مکملی برای اعضای خانوار فراهم کنند. رضایت از وضعیت اقتصادی نیز با ضریب ۰.۵۱ اگرچه نسبت به دو شاخص دیگر ضعیف‌تر است، اما همچنان نشان‌دهنده نقش قابل‌توجه مشارکت گردشگری در ارتقای احساس رضایت و بهبود کیفیت زندگی است. به‌طور کلی، این نتایج مؤید آن است که گردشگری کشاورزی نه تنها ابزاری برای تنوع‌بخشی به درآمدهاست، بلکه با افزایش اشتغال و رضایتمندی، می‌تواند به عنوان یک راهبرد کلیدی در برنامه‌ریزی معیشت پایدار روستایی مدنظر قرار گیرد.

جدول ۱۲. همبستگی پیرسون بین مشارکت در گردشگری کشاورزی و شاخص‌های کلیدی معیشتی خانوارهای روستایی

شاخص معیشتی	ضریب همبستگی (r)	سطح معناداری (p)
تنوع منابع درآمدی	0.67	<0.001
میزان اشتغال فصلی	0.58	<0.001
رضایت از وضعیت اقتصادی	0.51	<0.001

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

۶. تأثیر کمبود زیرساخت‌ها بر توسعه گردشگری کشاورزی: شواهد رگرسیونی و تحلیلی

نبود زیرساخت‌ها از قبیل جاده مناسب و اقامتگاه بوم‌گردی نقش کاهنده قابل توجهی در جذب گردشگر دارد. در روستای دورود، ساخت مجتمع سنتی «شه م» موجب افزایش بازدیدکنندگان شد، در حالی که در برخی نقاط سلین، دسترسی دشوار مانع توسعه کامل بوده است.

یافته‌های حاصل از رگرسیون چندمتغیره در راستای آزمون فرضیه پنجم، مبنی بر اینکه «نبود زیرساخت‌ها تأثیر منفی بر توسعه گردشگری دارد»، به روشنی نشان‌دهنده تأثیر منفی، معنادار و قابل توجه دو عامل کلیدی زیرساختی بر توسعه گردشگری کشاورزی در مناطق مورد مطالعه است. ضریب β برای کیفیت راه روستایی برابر با -0.47 و برای امکانات اقامتی برابر با -0.39 به دست آمده است که هر دو در سطح معناداری مناسب ($p = 0.001$) و ($p = 0.004$) قرار دارند. این نتایج به‌طور آشکار نشان می‌دهند که هرچه وضعیت جاده‌ها و اقامتگاه‌ها نامناسب‌تر باشد، میزان توسعه و جذب گردشگر کاهش می‌یابد.

ضریب منفی (β) در این مدل رگرسیون به این معناست که کاهش کیفیت زیرساخت‌ها با کاهش موفقیت گردشگری رابطه مستقیم دارد. به عبارت دیگر، هر واحد افت در کیفیت راه یا سطح خدمات اقامتی، منجر به افت معناداری در جذب گردشگر و توسعه گردشگری کشاورزی می‌شود. این یافته‌ها با ادبیات توسعه گردشگری که بر اهمیت زیرساخت‌ها در ایجاد تجربه مثبت برای گردشگران و تسهیل دسترسی به مقاصد تأکید دارد، کاملاً هم‌راستا هستند.

در بررسی‌های میدانی نیز این واقعیت مورد تأیید قرار گرفته است؛ در روستای دورود، ساخت اقامتگاه سنتی «شه م» توانسته با ایجاد یک نقطه تمرکز برای گردشگری، باعث افزایش محسوس بازدیدکنندگان شود. این در حالی است که در برخی نواحی روستای سلین، علیرغم برخورداری از ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی، نبود جاده مناسب و دسترسی دشوار، به‌عنوان مانعی جدی در مسیر توسعه گردشگری ایفای نقش کرده است. این وضعیت نشان می‌دهد که حتی در حضور ظرفیت‌های محلی مناسب، نبود زیرساخت، توسعه را با چالش مواجه می‌سازد.

در نتیجه، این تحلیل نه تنها فرضیه پنجم را تأیید می‌کند، بلکه دلالت بر آن دارد که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه روستایی باید سرمایه‌گذاری در بهبود زیرساخت‌های پایه را در اولویت قرار دهند. به‌ویژه، توجه به راه‌های دسترسی، اقامتگاه‌های بوم‌گردی، خدمات بهداشتی، و امکانات گردشگری مکمل می‌تواند زمینه‌ساز تحول پایدار در گردشگری کشاورزی و ارتقای اقتصاد محلی شود. در نبود چنین زیرساخت‌هایی، سایر مداخلات توسعه‌ای نیز اثربخشی محدودی خواهند داشت.

جدول ۱۳. نتایج رگرسیون چندمتغیره بررسی تأثیر کیفیت زیرساخت‌های جاده‌ای و اقامتی بر توسعه گردشگری کشاورزی

متغیر پیش‌بین	β	p
کیفیت راه روستایی	-0.47	0.001
امکانات اقامتی	-0.39	0.004

منبع: (نویسندگان، ۱۴۰۴)

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر گردشگری بر مناطق روستایی شهرستان سروآباد در دو روستای دورود و سلین که هر یک با برگزاری جشنواره‌های انار و توت‌فرنگی، به‌عنوان مقاصد نمونه گردشگری کشاورزی مطرح شده‌اند، انجام گرفت. نتایج نشان داد که گردشگری کشاورزی توانسته است در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد خانوارهای روستایی، ارتقای کیفیت زندگی، و پویایی اقتصاد محلی مؤثر واقع شود و فعالیت‌های گردشگری کشاورزی نقش مهم و معناداری در بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی ایفا کرده است و نقش مؤثر و معناداری در بهبود شاخص‌های معیشتی خانوارهای روستایی در دو منطقه‌ی مورد مطالعه، یعنی روستاهای دورود و سلین، ایفا کرده است. از سوی دیگر، گردشگری کشاورزی توانسته به‌طور معناداری فرصت‌های شغلی برای زنان و جوانان ایجاد کند، که این امر نشان‌دهنده نقش سازنده این صنعت در توانمندسازی گروه‌های اجتماعی محروم‌تر و ارتقای عدالت جنسیتی است. مشارکت زنان و جوانان در فعالیت‌هایی مانند بوم‌گردی، فروش محصولات محلی و ارائه خدمات گردشگری به افزایش اشتغال و تنوع درآمدی کمک شایانی کرده است.

همچنین نتایج از تفاوت معنادار درآمد سالانه بین خانوارهای فعال و غیرفعال در گردشگری کشاورزی حکایت دارد. این امر بیانگر اهمیت بالای گردشگری کشاورزی به‌عنوان راهکاری مؤثر برای افزایش درآمد و کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی کشاورزان است.

مقایسه دو روستا نیز نشان داد که گردشگری کشاورزی در روستای سلین تأثیر قوی‌تر و ملموس‌تری بر درآمد و اشتغال خانوارها دارد؛ امری که عمدتاً به دلیل موقعیت جغرافیایی ممتاز سلین و برخورداری آن از زیرساخت‌های بهتر، توسعه گردشگری پایدار و مشارکت گسترده اهالی در فعالیت‌های گردشگری است. این تفاوت‌ها در تحلیل‌های

چندمتغیره نیز تأیید شده و نقش کلیدی زیرساخت‌ها، فرهنگ مشارکت و ظرفیت‌های انسانی در موفقیت گردشگری کشاورزی را برجسته ساخته است. به عبارتی دیگر نتایج نشان‌دهنده وجود تفاوت‌های معنادار در میزان بهره‌گیری از ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی است که خود بازتابی از تفاوت در زیرساخت‌ها، سطح دانش و مهارت‌های مدیریتی، و میزان ترویج فعالیت‌های مشارکتی در حوزه گردشگری می‌باشد. به‌ویژه در روستای دورود، که از سطح مشارکت و بهره‌وری کمتری برخوردار است، نتایج بر ضرورت تدوین و اجرای برنامه‌هایی در زمینه توانمندسازی جوامع محلی، توسعه زیرساخت‌های لازم (مانند راه دسترسی، اقامتگاه بوم‌گردی، بازاریابی دیجیتال) و آموزش تخصصی در زمینه فروش مستقیم و مدیریت بازدیدکنندگان تأکید دارد.

روستای دورود، به واسطه همجواری با روستای تاریخی محمودآباد و ارتباط فرهنگی-تاریخی با شخصیت برجسته شیخ عثمان سراج‌الدین نقشبندی که بذرتوت‌فرنگی را به منطقه وارد کرده است، از هویت فرهنگی غنی و جاذبه‌های تاریخی برخوردار است. وجود مجتمع‌های بوم‌گردی سنتی مانند «شه م» و «باغ بهشت» که در بستر طبیعی کنار رودخانه واقع شده‌اند، تجربه گردشگری منحصر به فرد و چشم‌اندازهای بدیعی برای بازدیدکنندگان فراهم آورده که علاوه بر تأمین درآمد، باعث تقویت حس تعلق و هویت فرهنگی اهالی شده است. در مقابل، روستای سلین به دلیل موقعیت جغرافیایی در قلب منطقه اورامان، برخورداری از دریاچه سد داریان و برداشت محصول انار در فصل پاییز، از مزیت‌های طبیعی و اکوتوریستی قابل توجهی برخوردار است. ماندگاری طولانی‌تر انار نسبت به توت‌فرنگی و هم‌زمانی برداشت آن با فصل گردشگری پاییزی، زمینه‌ساز جذب گردشگران فراوانی شده که ضمن بازدید از مزارع، خرید مستقیم محصولات کشاورزی را نیز تجربه می‌کنند. این ویژگی‌ها درآمدزایی پایدارتر و متنوع‌تری را برای کشاورزان فراهم آورده است.

دیگر نتایج نشان می‌دهند که مشارکت در فعالیت‌های گردشگری کشاورزی با افزایش تنوع منابع درآمدی، تقویت اشتغال فصلی و ارتقای رضایت از وضعیت اقتصادی رابطه مثبت و معناداری دارد. این نتایج دلالت بر آن دارند که گردشگری کشاورزی می‌تواند به عنوان یک استراتژی مؤثر برای پایداری معیشت در نواحی روستایی تلقی شود و نتایج رگسیون چندمتغیره نشان داد که فروش مستقیم محصولات کشاورزی و پذیرش بازدیدکننده بیشترین تأثیر را در ارتقای تنوع درآمدی خانوار دارند. به‌ویژه، فروش مستقیم به عنوان مؤثرترین متغیر، نقش مهمی در حذف واسطه‌ها و افزایش سود خالص ایفا می‌کند و می‌تواند به صورت هدفمند در سیاست‌های حمایتی نهادهای توسعه روستایی لحاظ شود. بنابراین، سیاست‌گذاری مؤثر در این حوزه باید بر توسعه زنجیره‌های ارزش گردشگری کشاورزی، حمایت از بازارچه‌های محلی، پلتفرم‌های آنلاین فروش مستقیم، و تقویت تعامل میان کشاورزان و گردشگران متمرکز باشد تا بتوان از این ظرفیت در جهت تقویت اقتصاد محلی و کاهش مهاجرت بهره برد.

با وجود نتایج مثبت و ظرفیت‌های منطقه، چالش‌هایی نیز در مسیر توسعه گردشگری کشاورزی در هر دو منطقه مشاهده می‌شود. حساسیت بالای توت‌فرنگی نسبت به تغییرات اقلیمی و فسادپذیری سریع آن در روستای دورود، محدودیت زمانی شدید برای بهره‌برداری گردشگری ایجاد کرده است؛ حال آنکه انار سلین به واسطه دوام بیشتر، فرصت‌های گسترده‌تری برای توسعه گردشگری در فصل‌های مختلف سال فراهم آورده است. افزون بر این، ضعف در زیرساخت‌های حمل‌ونقل، محدودیت امکانات اقامتی و نیاز به بهبود خدمات گردشگری از موانع جدی پیش‌روی توسعه پایدار گردشگری کشاورزی به شمار می‌آیند که مستلزم سیاست‌گذاری هوشمندانه و سرمایه‌گذاری هدفمند است.

با این حال، نبود زیرساخت‌های مناسب از جمله جاده‌های دسترسی و اقامتگاه‌های بوم‌گردی به عنوان موانع جدی توسعه گردشگری کشاورزی شناسایی شد که می‌تواند رشد این بخش را محدود کند. در این زمینه، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و خدمات گردشگری از اولویت‌های ضروری برای تقویت و توسعه پایدار گردشگری کشاورزی در نواحی روستایی است.

در مجموع، یافته‌های تحقیق ضمن تأکید بر ظرفیت بالای گردشگری کشاورزی به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار روستایی، نشان می‌دهند که تحقق این ظرفیت نیازمند نگاه کل‌نگر، برنامه‌ریزی مشارکتی، و ارتقای سرمایه انسانی و نهادی در سطوح محلی است. و در نهایت، یافته‌های این پژوهش بر ضرورت توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به تقویت گردشگری کشاورزی به عنوان ابزاری چندبعدی اقتصادی-اجتماعی تأکید دارد. توسعه زیرساخت‌ها، آموزش و توانمندسازی جوامع محلی به ویژه زنان و جوانان، و تسهیل فعالیت‌های فروش مستقیم و خدمات گردشگری می‌تواند موجب بهبود مستمر معیشت و افزایش کیفیت زندگی در مناطق روستایی شود.

پیشنهادات

بر اساس یافته‌های پژوهش، جهت بهره‌برداری مطلوب از ظرفیت‌های گردشگری کشاورزی و رفع چالش‌های موجود، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌گردد:

۱. ارتقای زیرساخت‌های گردشگری روستایی: توسعه اقامتگاه‌های بوم‌گردی، بهسازی جاده‌های دسترسی، تجهیز سرویس‌های بهداشتی عمومی، و ایجاد مراکز خدماتی و رفاهی در اطراف مزارع و مکان‌های برگزاری جشنواره‌ها.

۲. تدوین برنامه جامع بازاریابی و تبلیغات گردشگری: طراحی و اجرای کمپین‌های تبلیغاتی در رسانه‌های ملی و استانی، بهره‌گیری از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی و تولید محتوای چندرسانه‌ای جهت معرفی جشنواره‌ها و جاذبه‌های گردشگری کشاورزی استان کردستان.
  ۳. برگزاری کارگاه‌های آموزشی و توانمندسازی جامعه محلی: آموزش کشاورزان و فعالان گردشگری در زمینه اصول مهمان‌نوازی، بازاریابی محصولات، مدیریت گردشگری روستایی و نحوه ارائه خدمات استاندارد به گردشگران.
  ۴. ایجاد بسته‌های متنوع گردشگری کشاورزی: طراحی تورهای گردشگری ترکیبی شامل بازدید از مزارع، شرکت در جشنواره‌های فصلی، تجربه برداشت محصول، آموزش صنایع دستی محلی و بازدید از جاذبه‌های طبیعی و تاریخی شهرستان سروآباد.
  ۵. جذب سرمایه‌گذاران بخش خصوصی و نهادهای حمایتی: به منظور راه‌اندازی مراکز اقامتی و پذیرایی، بازارچه‌های فروش محصولات ارگانیک و صنایع دستی، و ارتقای خدمات گردشگری در روستاهای هدف.
  ۶. ثبت رسمی و تثبیت جایگاه جشنواره‌های کشاورزی در تقویم گردشگری استان: ایجاد هماهنگی میان اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، جهاد کشاورزی، دهیاری‌ها و بخشدارها در زمینه زمان‌بندی، برنامه‌ریزی و اجرای منسجم جشنواره‌های انار و توت‌فرنگی.
  ۷. طراحی و توسعه برند گردشگری کشاورزی شهرستان سروآباد: با محوریت محصولات شاخص (انار و توت‌فرنگی) و معرفی آن به عنوان قطب گردشگری کشاورزی در سطح ملی و منطقه‌ای.
  ۸. تدوین سند جامع گردشگری کشاورزی برای شهرستان سروآباد
- یک سند جامع، مجموعه‌ای مدون از اهداف، راهبردها، برنامه‌ها و سیاست‌هاست که مبتنی بر شناخت ظرفیت‌های محلی، نیازهای جامعه و الزامات توسعه پایدار تهیه می‌شود. این سند در حوزه گردشگری کشاورزی در شهرستان سروآباد می‌تواند ظرفیت‌ها و مزیت‌های نسبی روستاهای شهرستان را شناسایی کند (باغات، کشتزارها، دامداری سنتی، صنایع دستی، آیین‌های بومی و غذاهای محلی)، چالش‌ها و محدودیت‌ها را مشخص نماید، راهبردهای توسعه و سرمایه‌گذاری هدفمند را تدوین کند، به منابع طبیعی آسیب نرسد (حفظ زمین‌های کشاورزی، منابع آبی، پوشش گیاهی)، فرهنگ و سنت‌های محلی حفظ و احیا شود، اشتغالزایی و تنوع منابع درآمدی ایجاد کند، مهاجرتهای روستایی را معکوس کند، فرهنگ و طبیعت شهرستان سروآباد را در سطح ملی و بین‌المللی معرفی کند. سرمایه‌گذاری کوچک و متوسط در حوزه گردشگری کشاورزی را جذب کند.

منابع و مآخذ

۱. آقاپور ضباغی، محمد و اکبرنژاد، کوروش. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل اثرگذار بر انتخاب مقاصد گردشگری کشاورزی، *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۸(۳)، ۱۰۵-۱۲۴.
۲. رضوانی، محمدرضا. (۱۳۹۳). *جغرافیای گردشگری روستایی در ایران*. تهران: دانشگاه تهران.
۳. شمس‌الدینی، علی‌اکبر، صفری، مریم و ملکی، مهرداد. (۱۳۹۸). نقش گردشگری کشاورزی در توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: کلاردشت). *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۹(۳)، ۱۰۷-۱۲۲.
۴. قنبری، علی، نظری، سحر و عبادی، کامبیز. (۱۳۹۵). تحلیل اثرات توسعه گردشگری کشاورزی بر اقتصاد خانوارهای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور). *مطالعات جغرافیایی نواحی روستایی*، ۵(۳)، ۳۳-۴۸.
۵. کریمی، ابراهیم، گرجی، باقر و سمیعی، روح‌الله. (۱۴۰۰). ارائه الگوی گردشگری کشاورزی با رویکرد داده‌بنیاد. *آمایش جغرافیایی فضا*، ۱۱(۴)، ۱۲۳-۱۴۶.
۶. مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). *نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵*. تهران: سازمان برنامه و بودجه کشور.
۷. نوروزی، اصغر و فتحی، عفت. (۱۳۹۷). ارزیابی توانمندی توسعه گردشگری کشاورزی و تعیین میزان پذیرش آن در جامعه هدف در شهرستان لنجان. *جغرافیا و توسعه*، ۵۱، ۲۴۱-۲۶۰.
۸. فتوحی، مجید، حسینی‌نیا، غلامحسین و سجادی، مجتبی. (۱۴۰۰). اثرات گردشگری کشاورزی بر توسعه کارآفرینی روستایی با محوریت توسعه پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شاخص استان یزد). *کاوش‌های جغرافیایی مناطق بیابانی*، ۹(۲)، ۲۴۵-۲۶۱.
9. Arroyo, C. G., Barbieri, C., & Rich, S. R. (2013). Defining agritourism: A comparative study of stakeholders' perceptions in Missouri and North Carolina. *Tourism Management*, 37, 39-47.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517712002427>
10. Aguila, G. M., & Ragot, R. (2014). Ecotourism industry in Ilijan Batangas City, Philippines: Assessing its effects as a basis of proposed tourism development plan. *Quarterly Journal of Business Studies*, 1(1), 24-35.
<https://www.academia.edu/75481926/Ecotourism>
11. Barbieri, C., & Mahoney, E. (2009). Why is diversification an attractive farm adjustment strategy? *Journal of Rural Studies*, 25(1), 58-66.
12. Brune, S., Knollenberg, W., & Vilá, O. (2023). Agritourism resilience during the COVID-19 crisis. *Annals of Tourism Research*, 99, 1-12.
13. Ciervo, M. (2013). Agritourism in Italy and the local impact referring to Itria Valley. The organic firm "Raggio Verde" and its ecological agritourism project. *European Countryside*, 5(4), 322-338
14. Ellis, F. (2000). *Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford University Press.
15. Lane, B. (1994). What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1-2), 7-21.

16. Mohammadi, S., & Yaqoubinia, S. (2024). Qualitative analysis of obstacles affecting the development of agricultural tourism in the rural areas (Case Study: Zarivar Wetland in Marivan County). *Journal of Research & Rural Planning*, 13(3), 1-21.
17. Nur Utomo, M., Kaujan, K., & Mubarak, A. (2023). Innovation to improve the village economy through the development of local wisdom-based agro-tourism, in North Kalimantan, Indonesia. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, 15(2), 115-131. <https://ageconsearch.umn.edu/record/338010/?ln=en&v=pdf>
18. Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31(6), 754–758.
19. Rudorwashe, B. (2021). A critical review of success factors for sustainable agritourism development. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 10(6), 1778–1793.
20. Scoones, I. (1998). Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis. *IDS Working Paper*, 72.
21. Sharpley, R., & Roberts, L. (2004). Rural tourism – 10 years on. *International Journal of Tourism Research*, 6(3), 119–124.
22. Tew, C., & Barbieri, C. (2012). The perceived benefits of agritourism: The provider's perspective. *Tourism Management*, 33(1), 215–224.
23. Woods, M. (2011). *Rural*. Routledge.